

הישיבה המאה שמונים ושש (קפ"ו)

ביום רביעי, ו' באדר התשמ"ח (24 בפברואר 1988), בשעה ארבע וחמישים אחרי הצהריים, בבית האקדמיה בירושלים.

הנוכחים: החברים הגברת ש' הראבן והאדונים ש' אברמסון, א"א אורבך, ע' אורנן, ש' אירמאי, ע' איתן, א' אמיר, י' בלאו (יו"ר), א' בנדויד, ז' בן-חיים, מ' בר-אשר, א' ברזידא, ג' גולדנברג, א' דותן, י' ייבין, ש' מורג, א' מירסקי, ש' מלצר, ח"י פולוצקי, א' פורת, גב"ע צרפתי, מ"צ קדרי, ח' רבין, י' רצהבי, י' שבטיאל;
החברים-היועצים האדונים מ' אזר, א' אלדר, א' חזן, א' טל, י' יהלום, ר' סיוון, י' פליקס, א' רובינשטיין, א' שמעוני, ד' שפרבר;
אורחים: מר יצחק נבון, סגן ראש-הממשלה ושר החינוך והתרבות; מר נחמן רז, יו"ר ועדת החינוך והתרבות של הכנסת; הגברת וד"ר יוסף ביגון; מר אלכסנדר חולמיאנסקי; ועוד אורחים נכבדים אחרים, ובהם עובדים באקדמיה וברשות השידור.

סדר היום: דיון במעמדה של הלשון העברית בארץ ובתפוצות (חלק ראשון)

מהלך הדיון: דברי פתיחה - הא' יהושע בלאו, נשיא האקדמיה

הא' זאב בן-חיים

הא' יצחק נבון

הא' אברהם טל

הא' אהרן אמיר

הא' עוזי אורנן

הא' נחמן רז

הא' יוסף ביגון

הא' אלכסנדר חולמיאנסקי

הא' אמציה פורת

הא' מנחם צבי קדרי

הא' שלמה מורג

דברי סיכום - הא' משה בר-אשר, סגן-נשיא האקדמיה

הא' יהושע בלאו: נכבדיי, יש לי הכבוד לפתוח את הישיבה על מעמדה של הלשון העברית. ארשה לעצמי להתחיל בכמה מלים משל עצמי, על הנושא הזה. לא קל לומר דברים מבוססים על מעמדה של הלשון העברית. קשה מאוד למצוא קנה-מידה מתאים, שיאפשר להעריכה הערכה אובייקטיבית כלשהי. מתי נסיק, שמעמדה משיע רצון, ומה תהיה אמת המידה למצבה הנחות של לשוננו? מה נותן לנו את הזכות להיות שאננים ומרוצים ממה שקורה בתחום העברית, ומה מחייבנו להודעק על מה שנעשה בה? אין בידי להציע קנה-מידה אובייקטיבי טוב יותר מאשר השוואת העברית ללשון אחרת, ולא ללשון סתם, אלא ללשון שבעיותיה תהיינה, לפחות חלקית, משותפות לבעיותינו.

על אף קווי הייחוד, המאפיינים את תחיית שפתנו, הרי אין היא אלא חוליה בשרשרת התאמת לשונותיהם של עמים הקרובים מתפתחים לתרבות המערב. מבין שפות אלו נוח לבחור לשם השוואה את הערבית המכונה ספרותית, הן מפני שהיא קרובה אלינו קרבה פיזית ואף משמשת לשון רשמית של מדינת ישראל ליד העברית, הן מפני שהיא קרובה קרבת מבנה ללשוננו ועל כן נתקלה בהתאמתה לתרבות המערב לעתים קרובות באותן הבעיות, שהעברית ניצבה מולן.

אתחיל בהצגת קווי לשון מנוגדים דווקא, ורק אחר-כך אעבור להעלות קווים משותפים; אלה כאלה עשויים להאיר את מצב שפתנו. שני קווים עיקריים מבדילים בין מעמדה של שתי הלשונות: העברית משמשת אף כלשון דיבור, ואילו הערבית הספרותית נשארה מחוץ לתחום הדיבור היום-יומי. הערבית הספרותית ההיסטורית אחידה יחסית, ואילו לעברית לפחות שתי קלאסיות, לשון המקרא ולשון חכמים.

תחיית העברית אף בתחום הדיבור היא אכן מיוחדת לעברית. אין בתולדות הלשונות מקרה אחר, שלשון, שחדלה להיות מדוברת, חזרה ונשתגרה בפי הבריות. גם לעילית של החברה הערבית המסורתית הייתה ידיעה עמוקה בשפתה התרבותית, גם בה פעם הרצון להחיותה בכל תחומי החיים, אולם בעברית התלווה לידיעה ולרצון גם ההכרח למצוא שפת דיבור משותפת לפלגי עמנו, שנתקבצו סביב שנת 1900 בארץ-ישראל. לשבטי ישראל אלו לא הייתה לשון יהודית משותפת, ובהיעדר שפה לא-יהודית שלטת בארץ באותה התקופה זכתה העברית. לו הוחייתה לשוננו היום, בצלה של האנגלית האמריקנית 'הנערצת', סיכוייה של העברית להיות מדוברת לא היו טובים.

קו הלשון השני המבדיל בין שתי הלשונות הוא שהערבית הספרותית משך תולדותיה הארוכות הייתה שפה פחות או יותר אחידה. אמרתי "פחות או יותר", כי האמרה השגורה, שהערבית הקלאסית לא נשתנתה מעולם, אינה מדויקת כל צורכה. הערבית של הג'אהלייה, של תקופת 'הבערות' שלפני האסלאם, שונה בקווים לשוניים רבים מן הערבית הקלאסית, וזו שונה שוב מן הערבית הבתר-קלאסית של ספרות המדע. אולם את כל שכבות הלשון האלה מבריחה כבריח תיכון תורת-צורות אחידה (כולל המורפו-סינטקס), והופכת אותן בעיני המשכיל הערבי ללשון אחת.

הנה לימדתנו הערבית, שהמורפולוגיה האחידה היא המשמרת את אחדותה של הלשון, ואילו שינויים במבנה הצורות מביאים בעקבותיהם התפצלות שפות. על כן, אם אנו אכן מעוניינים לשמור על המשכיות לשוננו, אם איננו רוצים, שאוצרות הרוח העבריים יהיו

כספר חתום בשביל הקורא המודרני, עלינו להקפיד הקפד היטב על שמירת תורת הצורות. ונדמה לי שבשטח זה מצבה של העברית אינו רע כלל. להוציא סטיות מעטות לערך (בתחום המספרים, בצורה שִׁמְרָתָם וכו'), צורותיה של העברית נשמרות בדרך כלל.

לעתים שומעים קולות, כאילו נשקפת מן הסלנג סכנה לשלמותה של העברית. איני סבור שהצדק עם החוששים, ושוב אנו עשויים להפיק לקח ממצבה של העברית. בכל לשון חיה רמות תרבותיות-חברתיות שונות (המכונות משום-מה 'משלבים'). בערבית למשל משמשת כלשון דיבור שפה שונה מאוד, הערבית המדוברת. אולם מעמדה של הערבית הספרותית נשאר איתן למרות קיום שפה מדוברת שונה. בדומה אין כל רע, שלמטרות מוגדרות נשתמש בעגה מיוחדת, כל זמן שאין היא מסיגה את גבולה של לשון התרבות, שהרי את לשון התרבות אנו חייבים לטפח.

באשר למעמדה של העברית כלשון תרבות, ההשוואה עם הערבית אינה מעודדת כל כך. על התחרות האנגלית בעברית אדבר להלן. כאן ברצוני לדבר על הכבוד, אשר דוברי הערבית רוחשים לשפתם, לעומת הזלזול, המתגלה לאחת בהתנהגותם של משכילים עבריים או מי שמכנים את עצמם משכילים. נראה לי, שכל מי שרגיש למעמדה של לשוננו, חייב לעשות למען העלאת קרנה כלשון תרבות; ואינני סבור שזאת מטרה שאי אפשר להשיגה. בראש וראשונה אפשר לעשות לא-מעט לטיפוח תרבות לשון נאותה על-ידי הקפדה על לשון תרבותית בהופעות רשמיות-פורמליות בכלי התקשורת. קל להקפיד על עריכה לשונית להופעות אלו, קל וזול, והקפדה מעין זו אף תהיה פופולארית, כי רוב הציבור מעוניין בטיפוח הלשון. ובתאוריה אכן יש הדרכה לשונית. אולם כלי התקשורת, כמוהם כתחומים רבים מדי במדינתנו, נתונים לחסדן של קבוצות לחץ, ומאחר שעדיין לא קמה שדולה ראויה לשמה לשפה העברית, עדים אנו לכרסום במעמדה של העריכה הלשונית, ובמקביל ברמה הלשונית. אהרן דותן, נציג האקדמיה ברשות השידור, ניהל קרב מאסף נגד כוחות הרסניים אלו, אך לדאבוני לא אחת גבר חוסר האִכפתיות. אחריות כבדה מוטלת על הממונים על כלי התקשורת, שלא להיגרר אחרי לחצי הרגע ולהזניח את צרכי התרבותיים-הלשוניים הנצחיים של עם ישראל. יש לקוות שהמגמה הנוכחית, של זלזול הולך וגדל בטיפוח לשון התרבות, תתהפך.

גיבים ומטבעות-לשון מאפיינים כל שפת-תרבות. ברי שהוראת לשון ראויה לשמה חייבת לטפח את השימוש במטבעות לשון מקוריים. מאידך, אֵל לנו להתעלם מן הכוחות הפועלים בתחום זה. כל הלשונות הלא-מערביות, הקולטות את תרבות המערב, פתוחות להשפעה אדירה של מה שכינה בנימין זורף בשם 'האירופית התקנית הממוצעת' (Standard Average European). כל השפות האלה, כערבית כעברית, חשופות למספר עצום של גיבים ומטבעות לשון, המקובלים בתרבות המערב בכלל ובעיתונותה בפרט. ההשוואה עם הערבית מלמדת אותנו, שבתחום זה מעמדנו אינו רע כלל, על כל פנים לא רע יותר מזה של הערבית. ובגלל ההשפעה התרבותית האדירה של האירופית אינני סבור שכדאי לנו לרכז מאמצים רבים מדי בתחום זה, שהרי קלושים הסיכויים להצלחה, כפי שמוכיחה אחידות התהליך הזה בעברית ובערבית בפרט ובשפות 'המתפתחות' בכלל. אכן מפליא, עד כמה דומות מטבעות הלשון העבריות החדשות לאלו שבערבית. וכמעט אין

הבדל, אם האנגלית או הצרפתית, הרוסית או הגרמנית הן המשפיעות, מאחר שהבדלי הפראזיאולוגיה בין לשונות אלו קטנים יחסית, בגלל השפעתה האדירה של הצרפתית בתחילה ושל האנגלית-האמריקנית אחר-כך. על-כן רק לעתים רחוקות יחסית מתגלים הבדלים בגלל השפה המשפיעה. שתי דוגמאות להבדלים כאלה בין העברית לערבית הספרותית: אנו אומרים כולי אוזן, בעקבות ich bin ganz Ohr הגרמנית, ואילו הערבי משתמש ב-كلي اذان במקביל ל-I am all ears האנגלי. אצלנו כותבים קאתולי יותר מן האפיפיור, בעקבות אמרתו של ביסמרק katholischer als der Papst, ואילו كان ملكيا اكثر من الملك הערבי משקף plus royalist than the king או roi de nouveau, האנגלו-צרפתי. ופעמים אף לא קל לגלות את שורשי ההשפעה. דוגמה אחת בלבד: אנו אומרים מחדש, הערבי - من جديد. ברור, שהערבית משקפת את de nouveau הצרפתית. אך המצב בעברית מורכב יותר. אין לדעתי ספק, ש'מחדש' העברי המודרני היא בבואה ישירה של 'פון דוס ני' היידי (על אף מציאות התווית) או von Neuem הגרמני. אך מי שיתנגד לביטוי זה, מפני שהוא משקף את האירופית המודרנית, אפשר להפיס את דעתו: הוא מתועד כבר בימי הביניים, הן אצל רש"י, בוודאי בהשפעת הצרפתית (de nouveau), הן במדרש מאוחר ממוצא איטלקי, כשהוא משקף ניב איטלקי מקביל ל-de nuovo שבאיטלקית המודרנית. אין זאת אלא שתרגומי שאילה של מטבעות לשון זרים מלווים שפות בכלל ואת העברית בפרט לאורך כל התקופות, וכבר בעברית המקראית שאלו אבותינו ניבים, למשל מן האכדית.

עומק השפעתה של הפראזיאולוגיה האירופית אף עשוי לשנות דגמי התייחסויות מושרשים. ברבדים הקלאסיים של העברית והערבית, לקור לרוב (אם כי לא תמיד) הוראת לוואי חיובית, ולחום גוון שלילי. קורת רוח, فرة العين טובות הן, سُخْنُ العَيْنِ וכי יחם לבבו - דבר שלילי. אולם בהשפעת הפראזיאולוגיה האירופית, המשקפת עובדות אקלימיות שונות, להפך: הקור רע הוא והחום טוב. על כן נדבר הן אנו הן הערבים, בלשונותינו החדשות. על קבלת פנים חמה ועל תגובה קרירה, تحية حارة, رددتها انا له بشيء من البرود. ברי לי שיש לקבל את השינוי בהתייחסות הערכית לקור ולחום כעובדה, שאין סיכוי כלשהו לשנותה.

אולם השפעתה של האירופית ניכרת גם בתחום הדקדוק. שוב אין מצבנו שונה בעיקרון מזה של הערבית. אך נדמה לי, שבתחום הדקדוק, המשנה את עצם מבנה הלשון, מן הראוי להיות נמרצים יותר מאשר בתחום הניבים; אינני סבור שיהיה נכון להתנגד התנגדות קיצונית לכל השפעה אירופית בתחום הדקדוק, שהרי שוב חשופים אנו להשפעותיהם של כוחות אדירים; אך תבוא ברכה על מי שנמנע בלשונו התרבותית מלהרבות במבנים דקדוקיים אירופיים. דוגמאות אחדות, הראשונה מתחום הגבול בין הרחבה סמנטית לחיקוי תחבירי. בשפות אירופיות מרובים שמות תואר מעין halfcooked, semicivilized שבאנגלית, ובעקבותיהם אנו אומרים חצי-מת, חצי-משוגע (ולא מת למחצה, משוגע למחצה). בדומה משתמש הערבי ב-انصاف موتى على انصاف احياء או نصف عمياء 'עיוורת למחצה'. אף כי בערבית של ימי-הביניים יש התחלות למבנה זה, בהשפעת היוונית דרך הסורית, כבר מימי-הביניים, הרי אין ספק, שלפנינו כאן השפעת הסטאנדארד האירופי.

שימוש מתחום הדקדוק, המושרש כה עמוק, עד שאין למעשה אפשרות להימנע ממנו, הוא ציון תיאור מצב ב-כ, בתור, מעין הוא עובד כפקיד/בתור פקיד, בערבית تونس كدولة نامية مضطرة 'תוניס, כמדינה מתפתחת, נאלצת', بصفتي ابنتهما 'בתור בתם'. קל יותר, אם כי קשה למדני, להימנע מן השימוש בשני נסמכים רצופים, כשהם בחינת מושג אחד, מעין מנהלי ופועלי בית-החרושת, تصدير واستيراد الانتاج 'בוא ויצוא התוצרת', מבנה שהביא בסופו של דבר לשימוש במלות יחס אחדות רצופות, מעין לפני ומאחורי המצלמה, من والى العراق. לכאן שייך גם השימוש בסביל אגב ציון מבצע הפעולה ובמשפטי זיקה ממשיכים, הן בעברית, הן בערבית.

העניין האחרון, שברצוני לדון בו, הוא מצב המינוח המדעי והוראת המדעים המדויקים באוניברסיטאות. לכאורה מצבנו כאן טוב מאשר מצב הערבית. עבודה ענקית נעשתה ונעשית בתחום המינוח, כדי לאפשר למורי האוניברסיטאות להרצות בעברית ולכתוב את מחקריהם בעברית. ובאמת תמיד התפארנו, שתחיית העברית משמעה רשת חינוך עברית מגני הילדים עד האוניברסיטאות. כאשר נפגשתי לפני שנה עם פרופסור מדכור, נשיא האקדמיה המצרית ללשון, הוא התפעל לשמוע, שאנו מלמדים אף את המדעים המדויקים בעברית. שהרי רק במיעוטן של האוניברסיטאות הערביות מלמדים את המדעים המדויקים בערבית, למשל בסוריה, אף כי כוונתם לעבור להוראה בערבית בכל מקום. ואכן לכאורה יכולנו להיות מרוצים, שהצלחנו למנוע מצב, שהאנגלית תשמש כשפת התרבות והעברית כשפת יום-יום בלבד, בדיוק ההפך ממה שהיה בחברה המסורתית, שבה דיברו בידיש, בלאדינו וכו', אך השתמשו בעברית כשפת תרבות. אולם האמת היא, שאנו מתחילים לשמוט הישג זה מיידינו. במכון וייצמן, אולי האוניברסיטה החשובה ביותר בתחום מדעי הטבע, מתנהלים למעשה כל הלימודים באנגלית. והמרגיז במיוחד, שאין מודים בדחיקת רגלי העברית, אלא מצאו דרך מחוכמת, בחינת 'הבה נתחכמה לו', כדי לטהר את השרץ: כאשר יש לפחות תלמיד אחד (אמרתי: תלמיד, ולא מורה!) שאינו דובר עברית, מתנהלים הלימודים כולם באנגלית. יש לי מכר מארצות-הברית, שעלה ארצה, שירת בצבא, נשא צברית לאישה, סיים באותה האוניברסיטה תואר שני ודוקטוראט, ואינו יודע אלא לגמגם בעברית. כעת נסע לארצות הברית למה שמכונה פוסטדוקטוראט. כלום חושבים אתם, שהוא יחזור למה שבשבילו הוא מדבר תרבותי, מפני שאינו יודע את לשון התרבות?! כלום זה נקרא קליטת עלייה?! המעציב הוא, שמחבר ערבי, מוחמד חסן אבראהים מאוניברסיטת עמאן, כשהסביר לקוראיו את המצב של הוראת כל המדעים המדויקים בעברית בישראל, אף מצא סיבה הגיונית, מדוע אנו חייבים ללמד את הכול בעברית: רק בדרך זו יכולים אנו לקלוט סטודנטים עולים ולהטמיעם בתרבותנו. אך מה שמובן לאבראהים, נסתר מראשי מכון וייצמן. הוסף לכך את הנוק שנגרם למעמדה התרבותי של העברית. מי שלמד במוסד ההוא, אף אם נולד בארץ, כלום יהיה מסוגל לכתוב בעברית בענייני מדע? וכך נעשתה האנגלית שם לגבירה והעברית לשפחה. והרי כל כך קל היה למנוע את המצב הזה. לו היה אכפת לרשות המבצעת, המעניקה את חלק הארי של תקציבו של המוסד ההוא, היא יכלה פשוט לדרוש, שהשיעורים הניתנים בידי ישראלים יתנהלו בעברית. אנו הורסים במו ידינו את הישגינו אנו.

ראינו, שבהשוואה לערבית מצבה של העברית אינו רע כלל. אף בתחום טיפוח לשון תרבות ושמירת הישגינו בהוראת המדעים המדויקים אפשר באמצעים פשוטים וזולים להשיג את יעדינו העיקריים, אם רק נרצה. ואני אכן מקווה, שאנו רוצים.

הא' זאב בן-חיים: מאז קיומה של האקדמיה ללשון העברית המליאה מתכנסת במועדיה כדי לדון ולפסוק הלכות למעשה בשאלות הלשון העולות בחיינו והמועלות לפנינו לאחר בירור ממצה בוועדה מוועדות האקדמיה. והעניינים רבים וגם סבוכים, בין שהם מתחום המילון – מה שאנו נוהגים לכנות מונחים – ובין שהם מתחום הדקדוק ובכללו הכתיב והתעתיק. בזה האקדמיה מקיימת את המוטל עליה בחוק: "לכוון את התפתחות הלשון העברית על יסוד חקר הלשון לתקופותיה ולענפיה". מפני שהמליאה שקועה כל כולה במלאכה הזאת, רק לעתים רחוקות יעלה בידה להתפנות כדי להתבונן על שאלות השעה בלשון שלא לרגל דיון בבעיה זו או זו.

אני מברך על הנושא שהועלה היום במליאה, המשים את לבנו לא למה שקורה בעברית – על כך דעתנו נתונה תמיד – אלא למה שקורה ללשון. רואה אני את מלת מעמד שבהגדרת הנושא לפי משמעותה המחודשת, היינו סטאטוס בלעז, הווה אומר: אופן התייחסות החברה אל הלשון העברית. שאלה זו עמדה להיות נדונה במליאה לפני שנים אחדות לרגל הצעת החוק בכנסת על מעמד העברית, אך כיוון שבטלה אותה ההצעה או נדחתה, נדחה הדיון עליה במליאה.

כל אימת שאני נפגש עם אנשי לשונות זרות מבין אומות העולם, בכינוסים מדעיים ובשיחות איש לרעהו, אני למד ונוכח מה נחשב כבודו של העברית בעיניהם. ודאי יש כאן מסורת של דורות הרבה, מפני שבלשון זו נכתב התנ"ך, ובדורות האחרונים במיוחד חשיבות גדולה נודעת גם לספרות שלאחר המקרא מפני החושים המקשרים את ראשית הנצרות עמה. אבל לא רק זה; אני שומע דברי התפעלות ממש על הניסיון להפוך לשון של ספרות ללשון מדוברת וזיה בכל תחומי החיים, ניסיון שלא הצליח בשום מקום אחר.

במשך עשרים השנים האחרונות כבשה העברית הכרה במקום שהתעלמו ממנה לחלוטין. באחדות מארצות ערב נקבעה הוראת העברית באוניברסיטאות. הוראתי בשנת 1985, בהיותי בכינוס בפאריס, ספר לימוד לעברית שנכתב בערבית במארוקו, שבהקדמתו העריך המחבר את חשיבות ידיעת העברית – לערבית דווקא, ולא כפי שנהוג להתנצל, שהצורך לידיעת העברית הוא מפני "דע את אויבך". לפני שנים מעטות פורסם בכתב-עת ערבי מאמר מקיף על האקדמיה שלנו ופעולותיה, בצורה אובייקטיבית ובהבנה.

מעמדה של העברית בחו"ל, אין לנו סיבה להתאונן עליו.

ומה בפנינו? בחברתנו? לא יוכל איש להכחיש כי מעמדה של העברית וכבודה בתוכנו נפחתים והולכים זה שנים. הואיל והיום אך נפתח הדיון בשאלת המעמד, לא אמנה עתה כרוכל את תופעות הזלזול הנזקרות לעינינו וצורמות אוזנינו בחוצות הערים, שבזמן האחרון גם ירושלים נצטרפה עמהן. הזלזול ניכר אף במוסדות לאומיים וציבוריים (לפני שבועות אחדים נתקבל מכתב מן ההסתדרות הציונית אל האקדמיה, באנגלית). ומצער אותי ביותר שתופעות אלה רווחות בקריות – סליחה, בקמפוסים – של האוניברסיטאות.

מעציב שדווקא המוסדות להשכלה הגבוהה היו מופת להתרת הרצועה בהלצה מיותרת (אני מדגיש: מיותרת!) להעדפת האנגלית מן העברית גם כשאין כל הכרח בדבר. זו פרשה שחייבים אנו לדון בה, וכשנדון בה אפרט אחת לאחת את הידוע לי. ברי שלא האקדמיה יכולה לתקן את המעוות, אף אין זה מתפקידה על פי החוק ובוודאי אין בכוחה; אבל חובתה לזעוק, להתריע ולתבוע מן הממשלה וממוסדות לאומיים וציבוריים, כמו עיריות, לעמוד בפרץ בכל אשר נתון למרותם, והרבה נתון למרותם.

ברצוני לחדד דבריי לענין שנתנסיתי בו שנים לא-מעטות, לענין המדגים את יחס חברתנו ללשונה הלאומית, והוא היחס אל האקדמיה ללשון העברית. אין בפי כל טענה כלפי כלל הציבור (הציבור הרחב): זה נזקק הרבה לאקדמיה, במכתבים ובטלפונים, גם בשאלות שלפי דעתי אין ראוי להטריח בהן את המזכירות המדעית של האקדמיה. הציבור מקבל את הכרעותיה של האקדמיה בלא ערעור (קשה לומר שכך הוא במשרד החינוך, כוונתי לפרשת הכתיב). ואולם מה הם הכלים שניתנו בידי האקדמיה כדי שתוכל לעמוד בתפקידיה כיאזת? אסתפק בציון כמה עובדות בתחום אחד בלבד.

חוק האקדמיה קובע "מוקם בזה מוסד עליון למדע הלשון העברית. המוסד הוא אקדמיה ללשון". בסעיף הזה הובלט ההבדל המהותי שבין ועד הלשון כפי שהיה למעשה – לא כפי שהגו מייסדיו – ובין האקדמיה הממשיכה את מפעלו של ועד הלשון. לאקדמיה נועד – לפי תפיסת מייסדיה, וראש לכל ראש הממשלה בימים ההם דוד בן-גוריון ועמו שר החינוך פרופ' בן-ציון דינור – תפקיד מרכזי ומכוון בחקר העברית, כדרך שמקובל בעמי התרבות שיש להם אקדמיות ללשונותיהם. התכנית למפעלי המדע בלשון שהייתה לפני הממשלה הראשונה קובעת שני סוגי מפעלים: (1) מפעלים מקובצים (2) עבודות יחידים. מפעלים מקובצים לפי טבעם ותכניהם מתמשכים דורות ונועדו לשמש את כלל חוקרי הלשון והספרות העברית. מכל ששת המפעלים שהוצעו אז, האקדמיה מקיימת בקושי, בקושי גדל והולך, אחד בלבד, ששמו הרשמי המילון ההיסטורי, אך נתפתח למעשה לארכיון הלשון העברית לתקופותיה, שממנו יצמח ועליו יישען המילון הנמצא בעשייה. המחשבה הייתה שתוך דור אחד ייאגר החומר הדרוש לחיבור המילון, והנה קרב הדור לקצו, ועדיין לא היה סיפק בידנו אלא כדי לאגור אולי שליש ממה שהוערך. וכל כך למה? מפני שאין בידי האקדמיה יכולת להעסיק חוקרים ולא עוזרי המחקר הדרושים בהיקף הנחוץ למשימה הזאת. ולא שאין חוקרי לשון צעירים נמצאים בקרבנו, אלא שאין ביכולת האקדמיה להציע להם את התנאים המינימאליים הנהוגים במוסדות להשכלה הגבוהה שבמדינה. אשר למפעל ארכיון תקליטים לסוגי המבטא העברי בעדות השונות, שנכלל בסעיפי התכנית האמורה, מאין לאקדמיה תקציב לכך, שמחה שקיבלה האוניברסיטה על עצמה להקים את המפעל, ולשמחתנו הוא מתבצע בה, בהנהלה מדעית של חבר באקדמיה שלנו. אין מי יחלוק שמקומו של מפעל כזה באקדמיה, אך היכן התקציב והיכן המקום לשכנו? שאר סעיפי התכנית אפילו לא הוחל בביצועם.

ואשר לסוג עבודות יחידים: ספרים אחדים שאושרו לפרסום, ואשר מוציא לאור פרטי לא יסתכן בהוצאתם, מונחים לפי שעה ומצפים להיגאל. לפני עשרים שנה ניאזתה האקדמיה להשתתף עם עיריית ירושלים להקים יד לאליעזר בן-יהודה בתחומה של

האקדמיה, והטעמים מובנים מאליהם. האקדמיה ביקשה למלא את הבית תוכן, וכלום יש דבר הולם ליד בן-יהודה ולאקדמיה ללשון מייסוד מוזיאון לתולדות תחיית הדיבור, שירוכוזו בו אלפי התעודות על המאבק להשריש את העברית בארץ, מוזיאון שיהא פתוח לביקורים ולהדרכת נוער לומד? במשך שנים התדפקו פרנסי האקדמיה על דלתות עיריית ירושלים ועל דלתות הממשלה וחזרו על פתחי גדיבים בעולם היהודי בחוץ לארץ להשיג את הכספים הדרושים ליצירת המוזיאון הזה – אין מדובר בממון רב – ועדיין לא עלה בידם.

הרשוני, רבותיי, לסיים את קטרוגי על חברתנו ומוסדותיה בסיפור קצר: בשנת 1968 הייתי אורח המכון ללשון הצרפתית בנאנסי הנקרא 'אוצר הלשון הצרפתית'. ביקשתי להתבונן מקרוב על דרכי פעולתו. הוא נוסד בשנת 1960 ובתוך 8 שנים הצליח לאגור כ-90 מיליונים של מובאות מן הספרות הצרפתית של כמאתיים השנים האחרונות בלבד (המכסה הכוללת שנקבעה לכל תקופות הצרפתית היא 250 מיליונים של מובאות). כששאלתי את ראש המכון, והוא חבר האקדמיה וחוקר נודע של הלשון הצרפתית, כיצד עלה בידם להקים מכון ובו למעלה ממאה וחמישים עובדים המתמסרים לאגירת המובאות – אמר לי: לאחר שהצענו לממשלה להקים את 'אוצר הלשון הצרפתית' הוזמנתי לפני ועדה ממשלתית להעיד על החשיבות של המכון המוצע. הרציתי לפני אנשי הוועדה, פקידי הממשלה, על כבוד הלשון הצרפתית בעולם ועל תרבות צרפת המתבטאת בלשון הצרפתית. אמרתי: אמנם נפחת מעמדה לעומת האנגלית, אבל עדיין היא החוט המקשר עמים שונים שהם פרנקופוניים, כלומר הצרפתית היא לשון בעלת מעמד מיוחד במדינתם. כשסיימתי, נאמר לי: אכן תקבלו את כל הדרוש להקמת המכון ולפעולתו. לא היה צורך בשום שידול נוסף. והוא סיים את סיפורו בנימה של סיפוק: ראה איזו אומה אנחנו; כלומר ראה מה יחס עמנו ללשונו, אף בעיני אנשי מעשה מובהקים גדול כבודה.

ואנו, כלום יכולים אנו לומר כך? חברתנו ננקל משלמת מס שפתיים, אך את המס הנחוץ לשפה איננה מעלה. נשיאות האקדמיה והמנהלה חייבות שלא להתיימש מלהיאבק על שינוי היחס הזה בכל דרך אפשרית.

הא' יצחק נבון: מורי ורבותיי, מר יוסף ביגון ורעיתו, היקרים, ורעך, אלכסנדר חולומיאנסקי, בקורת רוח ובחום לבב אני מקבל את פניך כאן, לאחר שהזדמן לנו, לפני שבועות מעטים, לקבל אתכם במשרד החינוך, ולשוחח אתכם. קשה לנו לתאר לעצמנו את נטל עוז הרוח ואת הגבורה של אותם לוחמי הלשון העברית בברית המועצות. בארצות החופש הדבר נראה כליכך מובן מאליו, שאפשר לקרוא, ללמוד כל שפה; ואילו יהודים אלה חייבים להתאמץ, לחפש ולחטט באיזה שהוא ספר, באיזו שהיא פיסת נייר, ולהיות חשופים לסכנה של מעצר, גירוש, וסיביר, ומה לא, רק על החטא הזה, של לימוד הלשון העברית. ומה שמבינים יהודי ברה"מ אין מבינים, לצערי, יהודים בארצות החופש, רוב היהודים או חלק גדול מהם. אבל אם מותר לומר מלת 'שבח' למשטר הסובייטי הקומוניסטי, אני מוכרח להגיד שהם באמת תפשו את העניין. הם מבינים מה פירושו של

לימוד עברית ומה פירוש ללמוד את תולדות העם היהודי. הם מבינים, אחרת לא היו עושים את כל מה שעוללו ללומדי העברית.

ברוכים הבאים, ותצליחו לשמור על העברית הטובה שלכם, שלא נקלקל לכם אותה פה, בארץ.

ארשה לעצמי תחילה מלת התנצלות. תבל שאני צריך לומר אותה. אני פיניתי את כל הזמן הדרוש ללא הגבלה, להיות כאן במחיצתכם, לשמוע וללמוד מכם ולהשמיע כמה דברים. והנה נכפתה עליי ישיבה דחופה של ועדת שרים לענייני ירושלים. אני מתנצל שעליי לצאת לאחר דבריי, ואני מבקש סליחה מאלה האמורים לדבר אחריי, שלא אשמע אותם. (הא' בר-אשר: נשלח לך את הפרוטוקול.) אודה לך אם תעשה כך. יכולתי גם להשתתף בדו-שיח, אבל זה לא יהיה היום. אשמח לשמוע אחר-כך מה אירע.

הערות בכמה תחומים:

א) בעניינים של מעמד הלשון במערכת החינוך. כשנכנסתי לתפקידי, פֶּשֶׁר, לפני שלוש וחצי שנים (וזאת הפעם הראשונה בחיי, שאני שר, עברתי הרבה דברים, וזה לא. עוד לא 'שריתי'. זו פעם ראשונה שמזדמן לי לְשָׁרוֹר עם השררה הזאת, עם העבדות הזאת, הצבתי לי בין היעדים המרכזיים מה שקרוי, מה שכיניתי 'שיפור ההבעה בכתב ובעל-פה'. מאוד חרדתי ואני חרד לאותה רדידות לשון, המצויה בקרב תלמידינו, וגם בקרב בוגרינו. ויש, כידוע, קשר ישיר בין אוצר מלים ובין חשיבה, ובין מחשבה, כמאמר אחד העם: "סלסלו את המחשבה, והיא תרוֹמֵם את הלשון".

אין ספק, שמי שמצוי ברשותו אוצר מלים דל, פירוש, שגם יכולת החשיבה אצלו, או גבולות המושגים, מצומצמים ביותר. ערכנו מספר פעולות, כדי להרחיב, להגדיל ולהעמיק גם את אוצר המלים וגם את יכולת ההבעה בכתב ובעל-פה. נערכו ניסויים במזכירות הפדאגוגית, באגף לתכניות לימודים, והוכנו תכניות; רתמנו את הטלוויזיה הלימודית (ואני מקווה, שהיא כבר תצא עם התכניות הללו). כמרכן הכנסתי משהו שהיה בעבר, דבר שלא התקבל כליכך באהבה, אבל צפינו זאת: קריאת חובה של ספרים, גם עבריים, אבל גם לועזיים המתורגמים לעברית, וגם שינון חובה של פרקים וחלקים של תנ"ך, ספרות חז"ל, פיוטים ושירה מודרנית. וכידוע, התפישה הפדאגוגית של חלק מן המורים והמלמדים, מאז שאני זוכר את עצמי, היא ש"שינון זה דבר מטמטם", "זה דבר אוטומאטי". השינון כאילו מנוגד למחשבה, להבנה. מה לעשות, וניסיוני הראה לי שזה לא כך. וראיתי, אני מעריך, שרש"י ידע בעל-פה כמה דברים... ולא ניכר בכתבתו, שהוא היה מה שאמרתי קודם. זו באמת תפישה משונה, שאם אתה לומד משהו, אתה קורא אותו, אתה מבין אותו, מנתח אותו, ואחר-כך אתה גם לומד אותו בעל-פה, זה פסול. אלו דברים, שחלק מן המורים אינם יודעים אותם בעל-פה, ואינם רוצים לחייב את תלמידיהם במשהו, שהם עצמם אינם יכולים לעמוד בו.

אני חושב שזה נכס שאדם רוכש, אמנם בעמל, אבל אחר-כך כל אותו אוצר מלים זורם בעורקיו והופך להיות חלק ממנו, וכאשר הוא בא להתבטא, הרבה מן המלים והמושגים והדימויים יופיעו אצלו, שלא בטובתו ואפילו שלא ברצונו; ואינני מתכוון לשפת מליצה. ובכן, בשלושה תחומים אלה, לפחות, אנו מקווים, שתחול התקדמות: בתחום של ידיעת

הלשון, בתחום של ההבעה, וגם בתחום הידיעות המלוות את האדם כל ימי חייו. ויש עמים, שאינם רואים את זאת לעצמם לפחיתות כבוד לדעת בעל-פה שירה. להפך, זה חלק מן התרבות של אותו עם, ושל שכבת המשכילים: להכיר ולדעת פרקים נבחרים מן הספרות שלהם במשך הדורות, להכיר ולדעת ממש.

ב) שנת תש"ן, כידוע לכם, הוכרזה על-ידי ועדת שרים, שיש לי הכבוד לעמוד בראשה, כ'שנת הלשון העברית', במלאות מאה שנה להקמת ועד הלשון העברית. אני יודע, שכשמחפשים תאריך יש תאריכים יותר טובים ופחות טובים. קיבלנו את חוות-הדעת של האקדמיה, וזו תהיה שנה, אשר בה הלשון העברית תהיה במרכז עיסוקה של מערכת החינוך, במרכזו של יום העצמאות (לא זה, אלא זה של תש"ן), ביום העצמאות ידובר בה, ואני מניח שיהיו כינוסים, בירורים שונים, שאתם ודאי תהיו היוזמים שלהם, ונשמח לשתף אתכם פעולה בנושאים הללו. נשתף כל אלה שיש להם שיח וסיג באיזה שהוא עניין בלשון העברית. אני מניח שיהיו גם מאמרים, מחקרים וכנסים, ושכל הדברים שייאמרו ושיהיו ראויים לכך יכונסו אחר-כך בספרים, שיינתנו תמונה די מקיפה, הן על תולדות הלשון, הן על התפתחותה במאת השנים האחרונות.

ג) שלישית, ענייני החומר. אני מכיר את המצוקה שלכם, ולו הייתי אומר לכם, שאתם נמצאים בחברה טובה, זה איננו פותר בעיה. אולי זה מקל עליכם, עליו זה מכביד. כל פעם שיש עוד אחד, עוד מוסד שנמצא במצוקה, יש לנו כאב לב. יושב כאן, על ידי, לא רחוק, נחמן רו, יו"ר ועדת החינוך והתרבות של הכנסת, אשר לא מזמן קיים בוועדתו דיונים על מצב המוסדות, מוסדות התרבות. זו צרה צרורה. באמת קשה מאוד. כשנכנסתי לתפקידי אמרתי, כי גם אם מפחיתים בתקציב משרד החינוך, מקצצים בו, יש כמה דברים, שבהם לא אֶתן לגעת, בכל מה שקשור בתחום התרבות... אבל זה איננו מספיק, לא לגעת. מוסד שאיננו מקבל תוספת עזרה איננו יכול להעריך כמה הוא צריך להיות מאושר מכך שלא הורידו לו.

אבל לקראת תש"ן אני בהחלט אעשה מאמץ, אני מתחייב לעשות את המאמץ הזה, כדי לסייע לאקדמיה להתקדם במפעלים החשובים ביותר שבהם היא נתונה. הייתה לי הזדמנות לשמוע עליהם ולראותם, גם היום וגם לפני כן בשיחה שקיימתי במשרד החינוך עם נשיא האקדמיה והפרופסור בר-אשר; אינני יכול לומר שכל מה שנחוץ ייעשה. זה בלתי אפשרי, בשום פנים; הדבר לא ניתן. אבל איזו שהיא עזרה, שתאפשר התקדמות בתחומים החשובים מאוד שבהם האקדמיה עוסקת, ובפרויקטים... איך להגיד בעברית 'פרויקטים'? תכניות?! (הא' בלאו: מפעלים) 'מפעל' זה 'פרויקט'? (הא' בר-אשר: מקובל) בסדר. במפעלים השונים שהאקדמיה ('אקדמיה' זה... 'ועד') מעוניינת, נעשה זאת, נשתדל לעזור כמיטב יכולתנו.

עכשיו עוד איזו הערה, השייכת לדברים שאמרו קודמי. הפרופסור בלאו, שנינו למדנו ערבית אצל הפרופ' בנעט ואצל אחרים (אתה לפני קצת, אבל פרק זמן מסוים חפפנו). באמת זכינו למורים דגולים, אישים דגולים, לא רק מדענים חשובים. אמרת לגבי העברית, בהשוואה לערבית, שלשון התרבות פה יכולה לחיות בצד הסלנג, שלא כמו בערבית, בלי בעיות. אני חושב, שהן חיות זו עם זו, עם בעיות. נכון שהלשון המדוברת

קולטת ומתעשרת וצומחת, אבל מה מתרחש בעשור או בעשרים השנה האחרונות בלשון, כפי שהיא מופיעה ומבוטאת בעיתונות? אם אני מאזין לדברי עמיתים שלי, בממשלה, בכנסת, אינני רואה העלאה מן הלשון המדוברת לשפה שקראת 'התרבותית', אלא להפך. עד כדי כך, שלפעמים אתה חש אי נוחות להשתמש בלשון הגבוהה. אין כוונתי למליצות – אינני אוהב מליצות – אבל אם אתה רוצה לומר דבר מסוים, עובדה מסוימת, ואם יש שתיים או שלוש מלים נרדפות פחות או יותר (כי ממש נרדפות עד תום אינני חושב שיש), אתה בוחר את המלה היותר פשוטה, יותר עממית, יותר שימושית, כדי שלא תהיה מואשם בהתהדרות, בנוצות של לשון מליצית. וכאשר מישוהו מדבר בלשון נכונה, נאה, תקנית, יש איזה לחש-רחש-בחש כזה מסביב, לא לטובתו של הדובר. מה גם, ובייחוד, כאשר מדובר באנשים העוסקים בפוליטיקה, במפלגתיות, ורוצים שדבריהם יישמעו על-ידי המוני העם, אשר אמורים להשתתף בבחירות מתי-שהוא (ואף-פעם אי-אפשר לדעת מתי, כי בכל כמה חודשים אנחנו מקבלים איזו עווית של הקדמת בחירות, עד שנגרעים, אחר-כך שוב יש איזו צמרמורת, ושוב אנחנו מתעוררים לקראתן, עד שמגיעים למועד קיום הבחירות על-פי החוק), ובינתיים האנשים רוצים להסביר את עמדותיהם לציבור. אני רואה מאמרים ראשיים בעיתונות, ובהם אני רואה את הלעז המתורגם לעברית, מעולם מושגים אחר, לא יהודי, לא ממקורותינו. "הקש בעץ" ה-"knock on wood" הזה; "הבה נשלב אצבעות (cross our fingers)" שהמסע של מרפי יצליח", למשל; 'הקש' זו עברית, 'ועץ' זו עברית, 'אצבעות' זו עברית, וגם 'נשלב' זו עברית. רק השילוב של כל זה איננו עברית! זה מאיזה עולם אחר, מאיזה עולם דימויים אחר, זר, לועז, שלא להגיד נוצרי במשמעות, ולפעמים סתם מלועזית. מין התייפייפות כזאת, במלים (מתורגמות). גם העברית, לפעמים, היא איננה עברית, אם כי כל מלה היא עברית, אבל אתה אינך חש את הרבדים הלשוניים, מאז קדמונינו ועד ימינו. זה לא היין המשומר, הטוב. כדי להיות קריא, אתה מוצא שם רבדים ממשפטי השוק הבלתי סימפאטיים. שוק זה לא תמיד דבר שלילי, אני אוהב שווקים, אבל בתוך שוק יש גם חשכה, ויש מאורות אפלות, ומלים משם מופיעות אפילו במאמרים ראשיים.

אמרת גם "העם אוהב עברית" – אני אינני יודע, כמה אוהבים. יש כאלה שבוודאי אוהבים, אחרת לא הייתה תחיית הלשון; יש משמרים ללשון; יש גם הכרח שתהיה לשון אחת, אחרת לא היינו ממזגים את כל שבטי ישראל, הבאים ממאה ושלוש ארצות ודוברים שבעים ושתיים לשון, לעם אחד. אבל הזדמן לי להיות בהרבה אירועים, שהשפה בהם הייתה יידיש או לאדינו או מארוקאנית. ואני אומר: הלוואי שדוברי העברית יאהבו את העברית, כפי שדוברי יידיש אוהבים יידיש, ודוברי לאדינו אוהבים לאדינו, ויוצאי מארוקו אוהבים מארוקאנית – הלשונות היהודיות הלועזיות. זאת אהבה וחיבה וקנאות שאני חש אותה, זאת ממש אהבה והתרפקות. לאהוב – אי-אפשר לפי פקודה, אבל חוץ משכבות מסוימות, או מספר מסוים של אנשים, שאינני מסוגל להגדיר אותן, שחש אהבה ממש לשפה, התפעלות ממנה והתפעמות ממנה – בדרך-כלל, מה שאתה רואה הוא שמדברים את הלשון, כי זאת היא השפה המקשרת, ופה ושם מתחבטים איך לבטא, איך להגות. ישנן גם השגיאות הצורמות אוזניים, ואיש אינו מתקן, וגם לא נעים לתקן, לא נעים. 'אתה לוקח

שלושה איש' וזה שומעים ממפקדי צבא זוטרים ובכירים... ואתה שואל "כמה זה עולה"? ונענה: "שלוש שקל"... וזוהי כבר הנורמה.

כמובן, קרייני רדי, פְּתָבִים שמדברים, חושבים שכתובה וקריאה זה אותו הדבר... ואיך הוגים את העברית – זו מְּפָה! טוב, לא אדבר על כל הנושאים האלה, נזדמן בהזדמנויות שונות ודיברנו על זה, ואני רואה פה את ידידי אהרן אמיר, והיה פעם כנס של קל"ע בבית הנשיא, בימים אחרים. אבל אנחנו איננו צריכים להתיימש, ונוסיף גם פעולה וגם עמידה על המשמר. אני חושב שבשנת תש"ן תהיה הזדמנות 'להרים' את הנושא, ושנה זו תשמש מגוף להוראת החשיבות של הלשון הזאת, יופייה, רבדיה, והצורך לשמור עליה מול הרוחות המנשבות מבחוץ.

ולבסוף – משהו דקדוקי, לשם קוריוז:

זכיתי לעבוד ולשהות במחיצתו של מר משה שְׁרֵת המנוח, ואני רואה פה את, ייבדל לחיים, מר אפרים ברזידא, שהיה הרבה שנים קרוב אל משה שרת, בעניינים ספרותיים ואחרים. ודאי גם אתה תזכור את מה שאני אספר. שרת חידש הרבה בלשון העברית, וראיתי איך שהוא מחבר את המלים, ממציא את המלים: 'מטוס נוסק', 'מטוס נוחת', היום זה נראה פשוט, ויש אפילו 'מְנַחַת', וסדרנים אומרים 'מְנַחַת הכנסת', 'אתה נוסק' ('אם אסק שמים שם אתה, ואציעה שאלו – הַנְּפָה'). 'ושגריר', 'ואשגר' (= dispatch), וכדומה, הרבה מלים, שהיום הן נראות ברורות.

והנה, יום אחד (אני רוצה גם לסיים בסיפור), משרד החוץ עוד היה בתל-אביב, ואילו משרד ראש הממשלה ויתר המשרדים עברו כבר לירושלים, והיה חשש להעביר את משרד החוץ, בגלל האומות המאוחדות והשגרירים הזרים, והיה מה שקוראים 'טלפרינטר' במשרד החוץ בתל-אביב ובמשרד ראש-הממשלה בירושלים. בוקר-בוקר היה מצלצל הפעמון של המכשיר הזה, והיה כותב מאליו:

"אל: שר-החוץ

מאת: ראש-הממשלה (שהיה בן-גוריון)

מתי אתה עובר לירושלים?"

צלצל.

אני תולש את הדף, נותן לשרת (טוב, זה סיפור בתוך סיפור; ככה, 'נדנד' הטלפרינטר, עד שקצה נפשו, והוא עבר לירושלים), ואומר לו:
"זה מהטלפרינטר".

כששרת היה שומע מלה לוועזית, היה תכף אומר: "מה זה, אין מלה עברית לטלפרינטר?! צריכים למצוא מלה!" "טוב", הוא אומר לי, "תראה: 'פרינטר' זה 'דפוס', 'דפוס' ו'טל' זה 'תל'. צריכים לחפש מלה שנותנת את המובן של 'דפוס' ו'תל' במלה אחת, כמו 'דִּחְפּוּר' המורכב מ'דחף' ו'חפר', שעי"ן הפועל ולמ"ד הפועל יהיו פ"א הפועל ועי"ן הפועל של המלה השנייה". ואז הוא כתב 'דִּפְתָּלַת', 'דפוס – תל' יחד זה דִּפְתָּלַת, והריץ את זה כחוזר.

כשהגיע החוזר אל מידוענו מיכאל פֶּרְנָאי (איך היינו אומרים? ה'קָה' הדייקון), הוא זעק: "מה המלה הזאת?! 'טל' זה לא 'תל'! 'טל' זה 'מרחק'!" אמרתי לו: "בוא אתה, תגיד

את זה לשר החוץ. אני לא, אינני מתחייב בנפשי לתקן לו משהו בעברית או בלועזית". הלך ואמר לו: "אדוני השרו! 'טלפרינטר' – 'פרינטר' זה באמת 'להדפיס', אבל 'טל' זה 'מרחק' כמו 'טלפון', 'טלגראף'". ואז שרת אמר לי בערבית: "אָעוּזוּ באללה, אחסה באלוהים. אני עכשיו עסוק, אתה תחפש מלה, כמו 'דחפור' (> דָחוּף+חפור), שע"ן הפועל ולמ"ד הפועל של המלה האחת יהיו פ"א הפועל וע"ן הפועל של המלה השנייה, ויחד יתנו מושג של 'דפוס' ו'מרחק'?"

טוב, אז חשבתי: 'דפוס' ומה זה 'מרחק'? 'פסק', 'פסע'. האותיות פ'–ס' צריכות להיות! אז יצא דפסקת, ודפסקת, או דפסקת (זה שם מחלה, כמעט); באתי אליו עם התוצרת שלי ואמרתי לו: "זה מה שיכולתי להעלות לך, אדוני" אז הוא אמר לי: "אתה יודע מה? שיישאר 'דפסקת'. לא נורא, שיישאר דפתלת". ונשאר 'דפתלת'. וזמן מה, ביודעין, אמר: 'לא נורא, פעם לא ידעו מאיפה זה בא. לפחות, יש התחלה של 'דפוס'. שרת עצמו אמר 'לדפתל, דפתלתי, דפתלת, תדפסקתי': עד שמשרד החוץ עבר לירושלים והמלה הזאת התחסלה.

והיה אם, אדוני הפרופסור בן-חיים, אי-שם בארכיון שלך, תמצא את המלה 'דפסקת' באיזה-שהוא כתב, הנה סיפור המעשה של המלה הזאת.

הא' אברהם טל: מוריי ורבותיי, בישיבה זו, מיוחדת בעתה – בשנת הארבעים למדינת ישראל ועל סף שנת המאה למוסד העליון ללשון העברית – ומיוחדת במסובים בה – השר הממונה על תרבות וחינוך בני הארץ, יו"ר ועדת החינוך בכנסת, ולוחמי העברית בגולה – אנו מייחדים את דיוגנו למעמדה של הלשון העברית בארץ ובתפוצות. על מעמדה בתפוצות איני ראוי לדבר, ועל מעמדה בארץ איני צריך לדבר. לעניות דעתי מעמדה בארץ איתן. היא לשונם של בני ישראל היושבים כאן ושל אלה שאינם בני ישראל ויושבים כאן. הכול משתמשים בה מטוב ועד רע. ואין לך עדות טובה למעמדה השולט מדיבורם של בני ישמעאל, התושבים האוטונומיים של ארץ ישראל הגדולה, העושים כל מאמץ לדבר עברית בשעה שהם מציעים את כוח עבודתם בחוצות נתניה ופתח-תקווה ושאר מקומות של יישוב עברי.

מכאן שאין צריך אדם לדאוג למעמדה. העברית אינה רק לשון הרשות, אלא היא לשון חיה ומדוברת בפי כול. ואל תטריד את מנוחתנו שפעת שלטי החנויות הנושאים שמות זרים. אלה משתנים תדיר. היום ישנם ומחר אינם. איני מוטרד אפילו מן המונחים החדשים המציפים אותנו בקריצות הניאון שלהם: פאב, באר, בודגה, טאוורנה ושאר הבלים, שלא נועדו אלא למרוח אבקה נוצצת שתסיח את דעת הבריות מן השירות המרושל, מן המאכלים העבשים ומן המשקאות הבאושים, שבעבורם גובים במוסדות הללו מחירים מופרזים, כיאה לאווילים הנזקקים להם. אף איני מוטרד מן הלעז שפשט בדיבור ובכתיבה. איני שייך לאותם המקוננים בכל עת על טביעת העברית בים הלעז. טלו נא עיתון משנת 1938 ותמצאו בו יותר לעז משתמצאו בעיתון בן ימינו אלה.

דבר אחר מטריד אותי ואני מבקש לשתפכם בו: הנורמות ההולכות ומתהוות נגד עינינו בעברית. או אולי חייב הייתי לומר: חוסר הנורמות. איש הישר בעיניו יאמר ואיש

הישר בעיניו יכתוב. ואין מי שיורה את הקהל איזוהי הדרך שילך בה אדם, כדי שתהיה לשונו ברורה ובחורה, נקייה ומובנת. משל למה הדבר דומה? לנער שנשלח למדינות הים לייצג את הנוער שלנו בין הגויים. והוא יושב במסיבת מארחיו ואוכל אכילה חפוזה ושואב את מרקו מלוא לוגמיו מן הכף תוך שהוא משמיע את הדבר לכל המסובים, ומדבר בתוך לעיסה גסה, ולעיסתו רבת קולות גם בלא דיבור וכיוצא באלה מנהגים של חסרי מנהגים. יתמהו עליו מארחיו: וכי לא לימדוהו לנער הזה לאכול בביתו? לא, רבותי! לא לימדוהו. גימוסי שולחן וגימוסים בכלל, אלו אינם בנמצא בתכניות הלימוד של בתי אולפנא שלנו ו-אלל! אף לא ברשימת העדיפויות של ההורים, החונכים לנעריהם על פי דרכם. יותר מדי על פי דרכם.

המשל הזה אינו משל כלל. יותר מפעם או פעמיים נודמנתי לסעודות מביכות עם חבריי. והנמשל? אללי ואלל! דיבורנו גס וצורמני. משפטינו חפוזים ובלתי שקולים. אוצר המלים שלנו דל ואביון, מחזר על הפתחים לחטוף מכל הבא ליד, בין שהוא עשוי לצורך העניין בין שאינו עשוי. הסגנון השולט הוא חוסר הסגנון. ואם אתם שומעים אותי מקטרג, הרי זה מפני שאני מצר על שחדלו מורים בישראל. אדייק: מורים יש ויש. משרד החינוך הוא מן המעסיקים הגדולים במדינה. אולי מתוך גישה ראליסטית אל המציאות הוא קורא להם 'עובדי הוראה'. אלא שהעברית שלהם דלה ואביונה. לא באתי לפגישה זו כשאמתחתי ריקה. מיד אשלוף ממנה מכתב ששלח אליי מפקח על לימודי התנ"ך בחינוך העל-יסודי ואקראנו באוזניכם כדי להאיר מתוכו את המבוכה הגדולה שאנו נתונים בה.

"...יש לנו עניין לערוך יום עיון למורי התנ"ך ברשת אורט... המטרה: להצביע על כלים ומתודה בהוראת טקסט מקראי, לעמוד על לשון המקרא כאמצעי להבנת מסר חינוכי, אפיון דמות, הבלטת מאורע וכו'. להבהיר רצף התפתחות לשון המקרא לשפת ימינו מבחינת אטימולוגית ותחבירית. להציג בעיות טקסטואליות, אשר מהוות משמעות להבנת קטע או פרק במקרא..."

ואל-נא יאמר האומר: מורה לתנ"ך הוא ולא ללשון. במקום שהחינוך מתוקן בו, כל מורה הוא מורה ללשון קודם כול.
מה פשר הדלות הזאת?

בשיחותיי עם סטודנטים על עבודה שהגישו לי בנושא מן הנושאים אני מתמיה באוזניהם על כתיבתם הנלוזה: "האם מעולם לא לימדוכם מורים כיצד לכתוב מסמך?" "לא, הם עונים כולם, 'חיבור' לא למדנו בכל ימי לימודינו העל-יסודיים". גוזמה היא, חשבת, או תירוץ לנקותם מאשם. שאלתי מורים, והם קוננו על המצב והצטדקו: אין סיפק בידם ללמד מה שהם מכנים 'הבעה עברית' מפני שתכנית הלימודים החדשה מעמיסה עליהם עבודה רבה ואין להם פנאי לנושא האמור.

הוספתי וחקרתי לסיבת ההזנחה ונתברר לי משיחות עם מורים ועם מנהלים, שאין לימודי הבעה בכתב - קל וחומר בעל-פה - אלא באקראי בכל שנות הלימודים העל-יסודיים. יעיד בית הספר ע"ש שרת וביה"ס ע"ש טשרניחובסקי בנתניה, ויעידו בתי ספר רבים במדינה שכן הדבר. אין זמן לזה. ועל מה מוצא הזמן? על מה שקרוי 'ידיעת הלשון'. אבהיר לכם רבותי את העניין.

לפני יותר מעשור שנים עמד משרד החינוך וכינס אגודה של מומחים, שייתנו דעתם לצורכי לימוד הלשון בבתי הספר. באגודה היו אחדים מטובי חוקריה של העברית. אנשי שם שעשו גדולות בחקר העברית העתיקה ואף מן החדשה לא משכו ידם. גדולי המדע האלה הוציאו מתחת ידם תכנית לימודים מפוארת המופעלת זה כמה שנים. היא סיבת ההזנחה בטיפוח הלשון. הנה אחדים מן הסעיפים של התכנית:

תורת ההגה – כגון הידמות, מכפל, היבדלות, שיכול, שימוט, היגוי (ה) העדות, ההגה וביצועיה, אברי הדיבור, וכיו"ב.

תורת הצורות – כגון דרכי התצורה של המקרא ושל לשון חז"ל.
תחביר – כגון היחס בין המבנים לסגנון, היחס בין המבנים התחביריים לתוכן לוגי.

ואם לא די בלימודים אבסטרקטיים אלה, הנה אתה מוצא שם סמנטיקה, וכמובן: תולדות הלשון העברית.

כל אדם יראה שמבנה הלימודים המוצג כאן הוא למעשה העתקת לימודי התואר הראשון באוניברסיטה מן המקום הראוי להם אל בית הספר התיכון. אלה דברים שאנו מלמדים את הסטודנטים באוניברסיטה והם מעסיקים אותנו שלוש שנים תמימות. והנה הכול הוצנח על בית הספר התיכון כדי להרבות 'מדע'. תנו דעתכם שלימודי הלשון נמשכים רק עד סוף כיתה י"א. כלומר כל הלימודים הללו נדחסים בכיתות ט' עד י"א. מתי אפוא ילמד הנער להתבטא? גם לזה יש תכנית. והיא מחייבת אותו ללמוד להרכיב משפט ראוי להישמע, להשמיע את רעיונותיו כסדר, לברור את מלותיו וכו'. זאת בצד חובתו להיות בקי בחוק פיליפי, באסימילאציה ובדיסימילאציה, בהגאים האמפאטיים וביסודות הקוגניטיביים של הקומוניקאציה שלו עם סביבתו העוינת, בתרומתם של התיבונים לאוצר המלים של לשון ימי-הביניים ועוד כהנה וכהנה. במסגרת הזמן המוקצב לו בשלוש השנים האלה אין איש יכול ללמוד את כל זה. החוש הפראקטי של הלומד ושל המלמד, היודע לעשות את הסלקציה הנכונה, כלומר הנוחה, פותר את השאלה כדלקמן:

הנה ה'הבעה' נלמדת תוך ייסורים גדולים והיא דורשת ידיעה, קריאה, ביקורת עצמית, משמעת – כמעט כמו לשמור דייטה להרזיה. היא גם קשה למורה, לפי שהיא קשה להערכה ומצריכה שיקול דעת והדרכה מתמדת ועקיבות וחינוך. לעומתה 'מדע' הלשון ניתן למדידה בלא טורח מרובה, בעיקר טורח שכלי. עשרים אחוזים חוק פיליפי ועוד עשרים אחוזים פונמות ומורפמות ועוד עשרה אחוזים לשון פיוטי ר' אלעזר הקלירי ועשרה אחוזים צירופים שמניים – ועברת את הבחינה. בזה אפוא ראוי להשקיע את מאמץ המלחמה של הנער למען תעודת הבגרות שתפתח לפניו את שערי הפאקולטה למשפטים – חתימת חוזים היא מקצוע מכניס. לְמַד, נערי, לבחינה כי מחר תשכח הכול. האמינו נא לי רבותי, כי ניסיון רב נתנסיתי. כל אלה שלמדו את חוק פיליפי בבית הספר התיכון זוכרים בשיעורי אולי את שמו.

ומאין ימצאו מורים ללמד את כל התורה הזאת? הנה פתרוננו של המפקח על לימודי הלשון במכתב שכתב אליי ביום ז' במרחשוון תשמ"ג (הוא כתב חשוון, כמובן):

"...בשנים האחרונות הוחלה במערכת החינוך תכנית הלימודים החדשה בידיעת הלשון. תכנית זו דורשת מן המורה, גם בכיתות חטיבת הביניים, ידע לשוני מעמיק לעתים יותר משצויד בו בהכשרתו במסגרות השונות. אודה לך אם תוכל להמליץ לפני המורים ועוזרי ההוראה בחוג להיענות לפנייה מטעם המוסדות המארגנים השתלמויות ולתת את חלקם בהרצאות בתחומי תורת ההגה, תורת הצורות, התחביר, הסימנטיקה ואספקטים דיאכרוניים..."

רואים אתם מוריי ורבותיי? לא הפרזתי.

עוזרי הוראה בחוג ילמדו את צבא 'עובדי ההוראה' תורת ההגה והצורות, תחביר, סמנטיקה ואספקטים דיאכרוניים (לא הבינתי מה הוא מבקש לומר במקצוע האחרון הזה, ואני חש שגם הוא לא הבין). עוזרי ההוראה הם שוליות, רבותיי. הם מופקדים על התרגילים של רבותיהם הפרופסורים. רובם עדיין בעלי תואר ראשון וידיעותיהם אולי כשל טובי תלמידיהם! ומפקח על לימודי הלשון מסתפק בהם לשם הכשרת מוריי, שירבו דעת ויעמיקו הבן. זו גישה שטחית הצומחת צמיחה הכרחית מיזמרת הדרשה להלעיט את הנערים בכל הישגי מדעי הלשון בבת אחת. אכן השטחיות היא מנת חלקו של הלימוד הזה. שטחיות הן ידיעותיהם של המלמדים ושטחיים הם ספרי הלימוד שבידיהם. והרי ספרים שטחיים הם ספרים כוזבים. הנה ספר לימוד שזכה לתפוצה ולפרסום גדול ומחברו הוא ממעצבי הוראת הלשון בבתי ספר תיכוניים. דליתי ממנו כמה כזבים באקראי:

בעמ' 38 הוא אומר: "פתח הוא גלגולה של תנועת i על פי חוק פיליפי, האומר שתנועת i קדומה (חיריק מלא או צירי) הופכים ל-a בהברה סגורה ומוטעמת או בהברה של צורת נסמך שהייתה צריכה להיות מוטעמת". מן הדוגמאות שלו אביא רק יִשְׁנָתִי שהפך ל-יִשְׁנָתִי. הוא לא הרגיש כלל אלו הבלים אמר. ולא עוד אלא שבעמ' 97 הוא אומר בהקשר דומה: "לפי הצורה הליבית היינו צריכים לומר הליבית... אבל כאן פעל חוק פיליפי, שלפיו תנועת חיריק מלא הופכת לפתח, כזכור". בעמ' 49 הוא מספר לתלמיד שהמלה שביל מוצאה מן סִיבִיל שבערבית ובעמ' 141 הוא אומר "כדומה לצורה אֶלְמִד היינו מצפים מן השורש יר"ש ל-אֶיֶרְש... בהשפעת הי"ד משתנה הסגול לחיריק ומתקבלת הצורה אֶיֶרְש (בשווא נח)..." מכאן הוא מנסח משפט מפותל להסביר את החיריק המלא במלה. אני אחסוך מכם את הטורח. אף אחסוך מכם עשרות דוגמאות להראותכם כיצד השטחיות ההכרחית הנובעת מן היזמרות מפנה את הדרך לבורות שתכה שורש בלבנות נערינו.

וספר זה הוא ספר מוכר. יש עליו הסכמה של איש בכיר במשרד החינוך האומר: "ספר חדש זה מבטא באופן משכנע את הגישות היסודיות, שכיוונו את מעצבי תכנית הלימודים של משרד החינוך בידיעת הלשון".

מה אראה לכם עוד? ספר המוסר את תולדות לשוננו בגלולות קומפאקטיות בשביל הבחינה, והוא מספר לנו את כל הפרובלמטיקה של לשון הפיוט הארץ-ישראלי במשפט אחד (בעמ' 105):

"הפייטנים בתקופה הקלאסית היו חופשיים ביצירתם. הם יצרו מלים בדרך מלאכותית, לכן כינו את לשונם 'לשון אץ קוצץ' על שם הפיוט של הקליר לחג פורים 'אץ קוצץ בן קוצץ קצוצי לקצץ בדיבור מפוצץ רצוצי לרצץ' – הכוונה היא שהסגנון זר ומלאכותי".

אגב, זו ההדגמה היחידה בכל הספר ללשון הפיוטים הארץ-ישראליים. לעולם לא יבין המורה מתוך האמור שם מה היו המגמות של השירה ומה היו זרמי המחשבה שהתבטאו במה שהמחברת קוראת סגנון. ואם המורה לא יבין, התלמיד על אחת כמה וכמה.

אי אפשר לחנך בכלים האלה ואי אפשר ללמד באמצעות תכנית התופסת מרובה. אי אפשר – גם למי שיש בידיו מערכת משוכללת – ללמד את הכול מבלי להבחין בין עיקר לטפל. אבל אפשר לקפח בדרך זו את החינוך לשיטתיות, ליחס רציני אל בית הספר, ואפשר להחמיץ את הנחת היסודות לחשיבה מאורגנת. במצב הנתון מבוזבזים משאבים עצומים על הוריית דברים בטלים. בטלים, לא מפני שאינם ראויים שיעסוק בהם אדם, אלא מפני שאין להם תכלית בבית הספר.

כלום ניסה ממסד החינוך להבהיר – לעצמו ולזולתו – מהי התכלית של מלאכת הוראת הלשון? לאן הוא שואף להוליך את המתדפקים על דלתות בית הספר? כלום שאל מישהו את עצמו איזה טיפוס של בוגר הוא מבקש לעצב?

דומני שאילו שאל, היה מגיע לתשובה שעליו לעצב את אופיו הלשוני של הנער. לא למלא את כרסו פרטים מרובים אלא ללמד אותו כיצד יארגן את רעיונותיו, כיצד יביע אותם בצורה הברורה ביותר והמובנת ביותר. בבית הספר צריך להביא את הנער לידי הכרת משאביה של העברית ולהרגילו להשתמש בהם שימוש נכון, מותר לומר אפילו שימוש יפה. את מאמצי שכלנו צריכים אנו להפנות להכרת הלשון, לא להכרת 'מדע' הלשון. לחנך לשימוש תרבותי בה. הבכורה היא של ההבעה. ה'מדע' יותן באוניברסיטה. זוהי מטרה לאומית אמיתית. אם נבין אותה היום, לא נגעה מחר כעגלים לא-לומדו.

הא' אהרן אמיר:

באוזני שר אדכר

ישיבת-מליאה מיוחדת היא זו לאקדמיה שלנו, ישיבה שלא מן המניין. אין היא מוקדשת, כמנהג האקדמיה מאז ומתמיד, לבירורן של סוגיות לשוניות, או לפסיקת הלכות ולהכרעה בשאלות של מינות. מכונסת היא לצורך דיון חד-פעמי במעמדה של הלשון העברית, בנוכחותו של שר החינוך והתרבות, שמכוח החוק ובתוקף תפקידו הוא נושא באיזו אחריות מוסרית, ואפילו 'מיניסטריאלית', לתפקודה של האקדמיה כמו גם לרווחתה – שלא לדבר על מה שמתחייב מעברו ומאישיותו שלו כאיש-חינוך, כאיש-תרבות, כאיש-ספר ואיש-דברים, וכמי שהיה הנשיא החמישי למדינת-ישראל.

האקדמיה ללשון העברית מונה עם חבריה מספר סופרים, משוררים ומתרגמים, וכמי שנמנה עם קבוצה זו נתבקשתי להשמיע בפגישה זו עם הוויזר כמה דברים שאולי יהיה בהם כדי לבטא במידת-מה את המיוחד לגישתם ולרגישותם של חברים מן הסוג הזה.

קבוצה זו, במקרה או שלא במקרה, אין בה גם אחד, כמדומה, שהוא פרופסור לבלשנות עברית או כללית, חוקר-לשון במובן האקדמאי, מילונאי או בעל-קונקורדנציות, פרט לכך שחזקה עלינו שנהיה נזקקים למילונים ולקונקורדנציות ואפילו מעיינים לעת-מצוא במחקרי-לשון. אם יש בנו מי שחולק מטובו ומתושייתו לתלמידי אוניברסיטאות הרי הוא עושה זאת, כמדומה, בעיקר בתחום הכללי יותר של סגנון והבעה, או בתחום העיסוק הטכני, פחות או יותר, בתרגום.

חושש אני שלא אחטא בענווה מופרזת אם אומר שבתחום תורת הלשון ומדעיה, ספוגי מקורותיה וידיעת קורותיה, אין עמיתיי ואני, בני קבוצה זו של סופרים ומשוררים ומתרגמים, נמנים בהכרח עם אריות ונמרים שבקהל חברי האקדמיה ללשון העברית. דומייה-שבהערצה גאוה לנו במעמדם של תרשישים, בקיאים וחרिפים מאתנו, העוקרים הרים וטוחנים אותם זה בזה. ואף על פי כן...

אף על פי כן, דומה שיפה עושה האקדמיה שהיא מכלילה את שכמותנו במניינה. ולא רק משום שמסורת היא בידה מראשית ימיה לשתף את שכמותנו בעשייה הלשונית – ויאה לאקדמיה מסורת בכלל, ומסורת זו בפרט – אלא גם משום שאנחנו שרויים בכבשונה של העשייה הלשונית רוב שעותינו שבהקיץ, ופעמים גם רוב שעותינו שבחלום. והעשייה הלשונית הלוא צריכה היא לא רק למפלסי נתיבות במים עזים, ולא רק למעמיקי מענית ותלם, אלא גם לקרקסאים למיניהם – לוליינים ולהטוטנים, בולעי-חרבות ופולטי-להבות, בליסטראים ומהומתנים. ומי כיוצר המקורי בשירה ובפרוזה, ואף כמעתיק פרוזה ושירה מתרבויות של אחרים, יצלח לתרום תרומה זו לעשייה הלשונית? מי כמוהו אנוס להשקיע בעשייה הלשונית את תמצית מצוקותיו ולבטיו בהתמודדותו עם החומר – עם מלאות ההווה מכאן ועם אפסות החיים מכאן – ואת הישגו המעט בהתמודדות הזאת? מי עוד כמו אלה שהלשון אומנותם וקידומם, משענת-לחמם הנאמנה או הרצוצה, דִּלְק תגורם ועטרת ראשם, ואפילו כרטיס-כניסה שבידם לארץ-הבחירה הדמיונית של חיי-עולם והשאר-הנפש? מכל-מקום, הצד-השווה שבהם שמפעל-חיהם סופו להיצר, בבוא עת-קץ, בצרור-החיים של לשונם ושל התרבות הנוצקת והגבנית בדפוסיה של לשונם.

אשר על כן הקנאה והחרדה ללשון העברית ולמעמדה בחיי הארץ הזאת והחברה הזאת דין הוא שתהיינה טבעיות לסופר, למשורר ולמתרגם שבמקרה או שלא במקרה נבחר להימנות עם חברי האקדמיה, כמו גם לזה שבמקרה או שלא במקרה אינו נמנה עמהם. ואותה קנאה וחרדה דין הוא שתבואנה לידי ביטוי בדיון זה, שכל-כולו מתייחד למעמדה של הלשון העברית ומתקיים בנוכחותם של שר החינוך והתרבות ושל יושב-ראש ועדת החינוך והתרבות של הכנסת.

ספק אם ישיבה חגיגית זו יפה לדיון בפרטי מעשים המתבקשים לתקנת מעמדה העשוק של הלשון העברית ברשות-הרבים של המדינה העברית. מי ייתן ובעקבות ישיבה זו תיקבענה עתים לעיסוק בפרטי אותם מעשים. די לי אפוא שבמסגרת הזמן המצומצם שהוקצה לי אצביע על שני אבות-נזיקים במישור העקרוני, ששניהם שלובים ומשולבים זה בזה: אחד הוא הזלזול הבוטה בלשון ובערכיה ברשות-הרבים שלנו, ושני הוא הכניעה רפת-האונים ורפת-הרוח לאמריקניזציה בכל שטחי התרבות והרוח, סגנון-החיים ודפוסי-

תלותה המדינית, הכלכלית והצבאית של המדינה העברית בארצות-הברית של אמריקה היא עניין חמור כשלעצמו, אם גם אפשר לגרוס שהיא כפויה עלינו מטעמים שביחסי-כוחות אזוריים ועולמיים. מכל-מקום ודאי אינה עניין לדיון באקדמיה זו. אלא שתלות זו עצמה מפתחת בהתמדה תלות מרצון באמריקה בתחומי הרוח והתרבות והמחשבה, תלות לתיאבון באמריקה כאידאל וכמופת עליון ופוסק אחרון – בתרבות-החומר שלה ובתרבות-הרוח שלה, בתושייתה ובחולאייה, בצדקנותה ובססיוותיה, בתרבות-הבידור שלה כמו גם בתרבות-הדיבור שלה, וממילא גם בלשונה. תלות-משנה זו היא פועל-יוצא מן התלות היסודית יותר – זו המדינית והכלכלית והצבאית, שיש בה לפחות גם אי-אלה צדדים של הדדיות – אך היא גם מזינה אותה וחותרת להנציחה. בהכרח היא מטילה צל כבד על עצם הסיכוי להיגמל אי-פעם מאותה תלות-יסוד – ולו גם בהדרגה, לכשירווח לנו, וככל שירווח לנו.

נוכח תלות זו בארצות-הברית של אמריקה, בתרבותה ובלשונה, נמצאת הלשון העברית נדחקת יותר ויותר למצב קולוניאלי במדינתה הריבונית שלה. סימניו וגילוייו של מצב זה מרובים וניכרים בלשון העברית, הן העממית והן ה'משכילית', והם מצווחים בראש-חוצות כמו גם בחדרי-חדרים. הדברים יגעים וידועים, גם יקצר מצעי מלפרטם כאן. מכל-מקום, אתגר הם מציבים בפני הנאספים כאן בכלל, ובפני שר החינוך והתרבות בפרט.

ידועים אנו מה כבדה וכפוית-טובה היא הכהונה שנושא בה שר החינוך והתרבות, מה כבדה וסבוכה וצפודה מערכת החינוך שעליה הוא מופקד. אבל בתחום סמכותו כשר-התרבות יכול הוא להתייצב – בלי להזדקק לאישורים, החלטות ותקציבים, בהישען על משקל אישיותו וסמכותו ועל תוקף-הכרתו וכושר-ביטוי בלבד – למערכה ציבורית-הסברתית לגאולת הלשון העברית ממצבה הקולוניאלי במולדתה.

אם לכך ייחלץ, מובטח לו שיהיה שכרו מרובה מהפסדו. הן בעולם הזה והן בעולם הבא. מובטח לו גם שתרומתו תבצר לו מקום של כבוד בקורות תחייתה של לשוננו הלאומית.

הא' עוזי אורנן: תפקידה של האקדמיה הוא לכוון את התפתחות הלשון העברית. ואכן היא עושה הרבה, ומעמידה כלים העשויים לשרת מטרה זו. היא קובעת מונחים נצרכים, מנסחת כללי דקדוק, עורכת מילון היסטורי, ושלוחותיה עוסקות גם בתיקוני לשון ובייעוץ לשוני.

אבל נשים נא לב, כל אלה נעשים בעיקר בתחום הלשון הכתובה; והנה הלשון העברית הכתובה כבר שימשה מקדמת דנא. כתבו מילונים גם במאות שעברו, ניסחו כללי דקדוק כבר לפני אלף שנים, יצרו מונחים חדשים גם בימי-הביניים, ובתיקון לשון משובשת עסקו גם המשכילים.

התכונה העיקרית המבדילה את חברתנו הישראלית, זו שחקקה את חוק המוסד העליון ללשון העברית, מכל שאר הזמנים ומכל שאר המקומות היא היות העברית הלשון המדוברת והנהגית לא רק לפרקים, ובעיקר בפי קובעי המונחים, מנסחי הכללים, מחברי המילונים ומתקני השיבושים, אלא היותה הלשון שבפי העם בכללו.

המייחד את הלשון המדוברת הוא שהיא רצף של קולות ולא רצף של אותיות. והנה יש כלי ציבורי המבליט ביותר ייחוד זה של חברתנו. כלי זה הוא השידור העברי. כאן מושמעת הלשון העברית בְּרָמָה, ובת־קולה נישאת בחלל העולם, מצווחת ואומרת: ממני תשמעו וכן תהגו. אין כרדיו וכטלוויזיה מכשיר להפצת העברית וכלי להכוונתה. מה גם שמפתחות השידור נתונים בידיים מעטות, יותר נכון, בפיות מעטים. אלה הם קובעי הטון, ועל פיהם יישק דבר. מה קל לטבוע חותם על טיבה של העברית ולכוון את התפתחותה על פי דרכם של שומרי המפתחות המעטים.

ואכן כללי מבטא ברורים, כתובים שחור על גבי לבן, מסורים לרשויות השידור ונתונים אצלן. חוקים אלה נוסחו על דעת האקדמיה, או על דעת שלוחיה. אך דא עקא: יש שם חתירה בלתי פוסקת לְאַיֵן את החוקים.

לא רק שהמונח 'קריין' צומצמה משמעותו ברשות השידור. הרי תחילה היה כל עובד רדיו משרד נקרא בשם קריין. באו ופירשוהו כאילו קריין הוא רק 'קורא חדשות'. האחרים כונו בשם חדש, מְגִישׁ. וכך, בעזרת השם, התחמקו חלק ניכר מן הקריינים מן הצורך לקיים את חוקי ההגייה.

לא זו בלבד. גם אלה המוסיפים להיקרא 'קריינים' – עין נעלמה רמזה להם שלא יקפידו כל כך בנאמנות על ביצוע החוקים.

ההגיים המוזכרים בחוקי ההגייה של רשות השידור הם בעיקר עי"ן, חי"ת ורי"ש קדמי. קריינים רבים, כמו שאומרים, 'לא שמים' על זה, והוגים את הנתון לפניהם לפי ההגייה הנהוגה בכל בית ממוצע של צאצאי יהודים ממזרח אירופה.

בדקו ותמצאו כי ההסבר היחיד למעשה זה הוא לחלולה של הרגשת 'אתה בחרתנו', שכאן היא לא של כל היהודים, אלא של צאצאי האשכנזים בלבד. וראיה לדבר: מסיימי קורס ההכשרה ברשות השידור יודעים לבטא עי"ן חי"ת ורי"ש כנדרש וכראוי. מסוגלים הם לקרוא כל טקסט בקריאה שוטפת ותקינה במבטא שנדרש לפי חוקי ההגייה. אבל תקופה קצרה לאחר שהם מקבלים מינוי כקריינים, הם מדירים פיהם מן המבטא הנדרש, שהוא ספרדי בעיקרו וברוחו. ועוד ראה לדבר: יותר ויותר נשמעות תלונות על שמועמדים לקריינות בעלי מבטא מזרחי מילדות נדחים מן הרשות בטענת אמת שיש להם "מבטא מזרחי מורגש", כלומר יותר מְדִי מזרחי לטעמם של הממנים, או שהם נדחים בטענת שווא שאין הם משכילים למְדִי. ידוע לכול כי ההתעלמות מחוקי ההגייה נעשית בעידוד – לעתים גלוי לעתים נסתר – של בעלי השררה שברשויות השידור, הדבר התחיל באלה שטבעו את המונח 'דינזאורים' כלפי קריינים מעולים שלא תמכו ברישול הדיבור. והתעלמות זו לא נסתיימה, אלא עברה אל האחרים שתפסו את השררה ברשות.

וכך יש שאותו קריין, ובאותו שידור, אף באותו משפט, משמיע פתאום עי"ן באחת המלים, אבל במלה הסמוכה היה העי"ן לְאַיֵן. הוא הדין בהגה חי"ת. מבטא הרי"ש מגוחך במיוחד. כאן התפתחה שיטת הגייה מיוחדת הנשמעת לפי שעה רק בניב העברי המיוחד שניתן לכנותו בשם 'עברית קריינית', אבל בעתיד ודאי גם בפי העם. באורח פלא, הרי"ש נהגה כאן בדמיון מפליא לרי"ש הנהגה בשפה האנגלית כמקובל ברשות השידור המפורסמת ביי-בייסי... כשהרי"ש בין שתי תנועות אתה שומע לרוב רי"ש בקרמת הלשון:

בספרך יורד בך; כאשר הרי"ש בא לפני עיצור אחר – לעתים הוא לשוני ולעתים חכי, ואולם בסוף מלה לרוב נהפך הרי"ש לרי"ש בריטי של סופי מלים, כלומר נשמע כאילו תנועה עמומה ולא כעיצור. כך נשמעת לפעמים מפי הקריינים ברכת פק טוב! והם אומרים נְעִשׂוּ הַקּוּדֵם, מְעֵשׂ עַד חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה וְיֵשׁ שְׁמוֹדִיעִים מֵה קָרָה לַפְּלוֹנִי כֹאֲשֶׁ עֶסֶק וְאִין זֹ כְּתוּבַת צִידוֹנִית...). לצערי לא זכיתי לשיתוף פעולה מצד רשות השידור כאשר ביקשתי להכין הדגמות לקריאה זו, אבל חברי האקדמיה יוכלו להאזין ולשים לב בעצמם לפרט זה. במשטר תקין יש מחוקקים ויש מבצעים; במשטר מעורער – המבצעים אינם מסתפקים בביצוע, אלא הם משימים עצמם מחוקקים. לרוב הצער, זהו המצב ברשויות השידור. פקידים שנשכרו בכספי הציבור כדי למלא תפקיד נהפכים לקובעי מדיניות הביצוע, נעשים מחוקקים.

האקדמיה אסור שתישאר אדישה לנוכח מצב ביש זה. תפקידה הוא לכוון את התפתחות הלשון. ההיגוי הוא אחד הנושאים המרכזיים המצריך כיוון, ורשויות השידור הן המפתח לכך.

לסיכום דבריי אני מתכבד להציע למליאה הנכבדה את הצעת ההחלטה הבאה, ובה שלושה סעיפים:

1. מליאת האקדמיה ללשון העברית מתבוננת בדאגה אל מצב הגיית העברית בשידורי הרדיו למיניהם ובטלוויזיה הישראלית.
2. המליאה מבקשת מן ההנהלה למצוא דרכים להגברת הפיקוח על הקריינים, המגישים והכתבים, ולהעלאת המודעות לאחריותם, בקול ישראל, בגלי צה"ל, בטלוויזיה הכללית ובטלוויזיה הלימודית, כדי לשפר את ההגייה בשידורים.
3. המליאה מבקשת להביא את הדברים האלה לתשומת לבה של הכנסת, של הממשלה, ובמיוחד לתשומת לבו של שר החינוך והתרבות, מתוך מגמה להניעם שישתתפו במאמצים מיוחדים לשיפור ההגייה בפי הקריינים, המגישים והכתבים בכל רשתות השידור.

הא' בלאו: חבר הכנסת נחמן רז, יושב ראש ועדת החינוך והתרבות של הכנסת, בבקשה.

הא' נחמן רז: מוריי ורבותיי, המלומדים, הסופרים, החורשים במעניתה של הלשון. היות שהווזיר אינגו, ואני שייך לרשות אחרת, לא אגיב, ולא אתייחס לדברים שהופנו לכתובתו. אני מקווה, שהדברים יגיעו לתעודתם, ויפעלו פעולתם. אני רוצה להעיר כאן כמה הערות:

נפגשתי בכנסת, לפני כמה וכמה שבועות, עם ידידי הפרופסור משה בראשר, עם חברים נוספים מן האקדמיה ועם נתן אפרתי, ובפגישה הזאת עלו בזיכרוני זיכרונות מן הלימודים המשותפים שלנו כאן, באוניברסיטה העברית. אבל לא הזיכרונות היו ענייננו, אלא הפעולות העומדות לפנינו, הנדרשות, הפעולות שצריכות לבוא ולחזק את מעמדה ומשקלה של הלשון העברית בחברתנו, בחיינו, במלאת מאה שנה להקמת ועד הלשון לשעבר, ועכשיו האקדמיה ללשון העברית. (כתלמיד זכורים לי אותם דפים קטנים, שהיו

מגיעים לבתי-הספר לפני הרבה שנים, בשם לשוננו לעם. שם היו חידושי לשון, דיוקים, הנחיות, וכפי הנראה, אלה לא היו לשווא. אם תלמיד קטן לשעבר זוכר את זה עד היום הזה, כאשר כבר עבר את גיל הבר-מצווה... סימן שזה עשה עליו רושם, ובוודאי גם על אחרים. ובאותה פגישה קבענו עם אנשי האקדמיה ללשון העברית, שנעשה אנחנו, בתוקף תפקידנו כוועדת החינוך והתרבות של הכנסת, כמה פעולות, שבאות לתת ביטוי למועד החשוב הזה, שנת המאה להקמת ועד הלשון; בין השאר נקיים בוועדת החינוך דיון מיוחד על מצב הלשון העברית, ובוודאי נקונן כאשר קוננו כאן.

נקיים יום עיון מיוחד בכנסת בנושא מצב הלשון, וקיבלנו על עצמנו לטפל בהעמדת האמצעים, בהבטחת האמצעים, המשאבים החומריים, לאקדמיה ללשון העברית, על-מנת שתוכל לעסוק בעבודתה. הקדשנו לאחרונה שלוש ישיבות למצוקתם התקציבית של מוסדות תרבות ואמנות, מוסדות מחקר ולשון, מחקר והנצחה למיניהם. בישיבה הראשונה עסקנו במוסדות תרבות כגון האקדמיה ללשון העברית, יד ושם, יד בן-צבי, מרכז שז"ר, הארכיון היהודי המרכזי ועוד. את הישיבה השנייה הקדשנו ללימוד ולטיפול במצבים של המוזיאונים בישראל. יש בישראל מאה מוזיאונים, מסוגים שונים, למטרות שונות, עם דגשים שונים, בכל רחבי הארץ. תופעה נהדרת, תרבותית. צריכים להבטיח להם אפשרות קיום, הרחבה, פיתוח. ולאחרונה, וזה קרה רק אתמול, ישבנו עם הספריות הציבוריות, כדי לשמוע וללמוד מהן על פעולתן ועל צורכיהן, ובשבוע הבא נשב יחד עם ועדת הכספים ונטפל בהבטחת האמצעים שיאפשרו למוסדות החשובים האלה לעשות את פעולתם החשובה ביותר.

ישנו העניין של 'חוק הלשון העברית'. בעבר הציעו את החוק הזה חברי הכנסת לשעבר שלום לוין, זלמן שובל ומשה שמיר. (הא' מורג: וגם אורה נמיר) גם אורה נמיר? אולי יש עוד מישהו, שלא זכרתי את שמו? אני למדתי, שאלה היו האנשים (הא' מורג: בחוק נפרד!) אה, בחוק נפרד! שניהם לא שיחקה להם השעה, והם לא נתקבלו בכנסת, מטעמים שונים, ואנו מוכרחים לבדוק מה משמעותן של הצעות החוק האלה, ולראות מה אפשר לעשות על-מנת להבטיח, לקדם, לחזק, לאשש את הלשון העברית ומעמדה בחינוך. פה העירו הערות שונות על העברית המשובשת, הרדודה, המלועזת, בפינו ובפתחי חנויותינו ומרכזינו התרבותיים והאחרים, חנויות, מוסדות כלכליים וכדומה. לאחרונה דיבר מר אהרן אמיר על הקולוניאליזם, האמריקאניזאציה, בהקשר לזה. אני זוכר היטב, והזכיר זאת קודם שר החינוך, את הנוקדנות הכמעט טרחנית של משה שרת ז"ל, שאי אפשר היה לעמוד ולדבר במחיצתו שלושה משפטים בלא הערה מתקנת, שהייתה צריכה להפנות את תשומת לבו של המדבר לאי-דיוקים בלשונו. ואינני בטוח, שהדרך הזאת היא הדרך הנכונה לחבב את העברית על המדברים. יש לעשות בנושא הזה של הוראת העברית, השרשת הלשון העברית הנכונה בפינו, תלמידים ומבוגרים, יש לעשות לא רק בהקצאת משאבים לאקדמיה ללשון העברית, אלא לבתי האולפנא, מן הכיתות הנמוכות ביותר, שידברו עברית, שילמדו עברית, שילמדו לשון.

ובתקופה הזאת אנחנו מקוצצים, אץ-קוצץ, ואתם נלחמים בצדק את מלחמת הלשון העברית, והמורים למקרא ולתנ"ך לוחמים את מלחמת התנ"ך והמקרא, ומורי הספרות

העברית את מלחמת הספרות העברית המתקצצת והמצטמצמת ומתכווצת, אבל אתם יודעים מה? גם מורי המדעים נאבקים על חלקם בעוגה הקטנה הזאת. ואנו צריכים לעשות את המעשה הלוליני הזה, לתת לילד, לנער, למתחנך, את מנת התרבות, שאם יהיה מצויד בה אל נכון, הוא יגדל לאדם נאור, משכיל, יהודי, עברי, ישראלי, איש הבנת העולם וידיעת תרבותו.

העניין הזה הוא עניין מאוד קשה, כאשר המצע כל-כך קצר, והמיטה כל-כך קצרה. הישיבות בנושאים האלה הן ישיבות מתסכלות מאוד, כשתמיד נשאלת השאלה: על-חשבון מה? וכששר-החינוך, הוויזר, כפי שאתה קורא לו, הבטיח פה את ההבטחה, שהוא ידאג לכך, שמוסדות התרבות לא יקוצצו, אני שואל: מניין הוא יקצץ עשרה מיליון שקלים? כך שהדברים הם מורכבים ביותר, והם קשים ואתם אנחנו צריכים להיערך.

אנחנו זוכרים היטב את התקופות, שבהן היה 'גדוד מגיני השפה', אי-פעם, מי שזוכר את התקופה... זוכרים את הסמאות "עברי! דבר עברית!" או את הסממה "דבר עברית – והבראת!" את הקריאות האלה ואת הסמאות האלה איננו שומעים היום, ואכן צריכים להעלות את העניין הזה, את הקנאות לדיבור עברי. ואני רוצה לומר בצער רב, שקנאות ללשון העברית נתפסת היום תפיסה מעוותת, של קנאות לאומית יתרה, שמישהו גורר אותה להאשמה, שפה ישנה גישה לאומנית.

אני קובל על זה, ואני מזהיר את עצמנו מפני הגישות האלה, המעוותות את התפיסה וגוררות אותנו להסתלקות מדברים חשובים מאוד, מפני שְמָא נִיחָשֵׁב ככאלה, שאיננו רוצים להיחשב כמותם. צריכים, בזקפות קומה, לקחת את הנושא הזה, את העניין הזה, את העיקר הזה, של דיבור עברית, לימוד עברית, הכרת העברית למעמיקה ולמכמביה ולהסתעפויותיה, ולהכיר את זה, וללמוד את זה ולהתגאות בזה, כי הלשון היא התרבות, והיא הזוהר האנושית.

אני חושב, שבאמצעות הלשון קרה מה שקרה עם ידידי ומכובדיי, היושבים כאן מצד ימין [הא' ביגון וחלומיאנסקי]. מה הייתה ההתעוררות? היא לא הייתה רק התעוררות דתית. באמצעות הלשון התעוררו כל המעמקים של הזוהר הלאומית של האנשים האלה. מי שזוכר – זוכר שני ספרים שיצאו לפני שנים. אחד מהם נקרא בשם 'ציון, הלא תשאל'. הוא הופיע בשנות הארבעים הראשונות, והיו בו הרבה רשימות מרוסיה, מרוסיה שְמַעְבֵּר לַמֶּסֶךְ הברזל ההוא. אינני יכול לשכוח תיאור של איזה מְכַרְה־פָּחַם באחד מהגולאגים, שבו אדם אחד היה כותב פתקים בעברית, והיה מטמין אותם, כדי שלא לשכוח את השפה. הוא היה כותב כל פעם מִתְּדֵשׁ פתקים וטומן אותם בסדקים, שם, בתוך הִמְכָּה, במעמקי האדמה, באיזה מְכַרְה פחם. והספר השני, ספר השירים של חיים לנסקי, 'מעבר לנהר השכחה': שם מופיעים השירים העבריים שלו, הנפלאים האלה, עם הניחוח המיוחד הזה של הלשון המיוחדת הזאת, עם ניחוח-הלוואי הזה, של המרחקים, של הגְלוּת, הגעועים והחלום הלאומי והציוני. והנה, הנה התעוררו, באמצעות הלשון, אל עצמיותם ואל לאומיותם ואל זהותם כיהודים. ההתעוררות הזאת היא אחד המרכיבים של ההתעוררות המשולשת הזאת, שבאמצעותה התחולל כל מה שהתחולל כאן, בתנועת התחייה שלנו: תחיית הלשון העברית, תחיית העם העברי, ותחיית הארץ הזאת.

והמרכיב הראשון בתחייה זו היה העברית. ומי שמכיר את התקופה יודע את הלבטים ואת הייסורים של אנשי העלייה השנייה, וגם של אנשי העלייה הראשונה, ואחר-כך של העליות היותר מאוחרות, את ההתייסרות שלהם, ההתפתלות שלהם, עם כיבוש העבודה וכיבוש השפה. זו הייתה הדרך, הפרוזדור, לזהות העצמית שלהם, הכרת המעמקים של היותם כאן ותפקידם כאן, שייכותם למקום הזה ואחריותם כלפי העם. מי שמכיר את האפופיאה הזאת, את עלילת הגבורה הזאת, יודע כי בזכות ההתעצמות הזאת עם העבודה והלשון מגיעים, והגיעו לזהות עצמה, לזהות העברית.

בשנת המָאָה לייסוד ועד הלשון, אני רוצה לאחל לכם, אנשי האקדמיה ללשון העברית, ולכל העוסקים במלאכה החשובה הזאת (כמעט הייתי אומר: הקדושה הזאת), הרבה כוחות, וגם מספיק אמצעים, על-מנת להפוך את השָׁךָ הזאת, שדה הלשון, משדה יזבורית לשדה עידית, בפנינו, בפי תלמידינו, ובפי אזרחינו כולם. שלום לכם.

הא' בלאו: תודה רבה. עד עכשיו דיברנו בעיקר על מעמד הלשון העברית בארץ. עכשיו נשמע את ד"ר ביגון. בבקשה הד"ר ביגון.

הא' יוסף ביגון: גבירתיי ורבותיי, מדענים ללשון העברית, לשון העם, חברים! כבוד רב בשבילי לומר לפניכם דברים. גם כי אני מבין פה, מי אתם ומי אני, במובן הלשון העברית, אבל אנחנו יחד, אנחנו יחד באותה עבודה, שאתם עשיתם, ואתם עושים ברמה גבוהה מאוד, אתם יוצרים משהו חדש בלשון שלנו. אני הייתי ברוסיה כמו מורה, למדתי לא הרבה, ובאותו זמן שאתם עבדתם קשה ביצירה ובהתקדמות המדע העברי, אני סתם סתם ישבתי, ולא עשיתי כלום. ישבתי בבית כלא ולא עשיתי כלום. ועכשיו אתם נותנים לי כבוד כל-כך גדול; ודווקא אני מתבייש קצת. אני באתי לארצנו ממדינה, שיש שם כבוד רב לעברית, לשפת העם היהודי; סופר אחד, סופר רוסי, כתב את הרעיון, וזה נכון, שברוסיה מכבדים מאוד פיוט, יותר מבכל מדינה אחרת. ולמה? מפני שרק ברוסיה הורגים משוררים. אני רוצה לומר, שברוסיה גם מכבדים את העברית, אולי יותר מכל המדינות האחרות, כי רק ברוסיה הרגו יהודים בעד יהדות, בעד עברית. בזמננו סתם, שהלכנו בגירוש, הלכנו, מורים, לבתי-כלא, באו לבתינו, חיפשו כל חומר ללמוד וללמד עברית; מה זה? זה כבוד רב לשפה שלנו, ואני יכול לומר, שכמו שאתם מקבלים פרסים בעד העבודה שלכם, עבודה כל כך גבוהה, עבודה כל כך חשובה, לקדם ולייצר מחדש דברים חדשים בשפה שלנו, גם אליי היה כבוד מן השלטון ברוסיה, היה אולי כבוד כפול, כי קיבלתי פעם פרס, אולי מפם, או ממישהו אחר, זה היה פרס בשם 'בן-יהודה', במאה שנה להתחלתו לפרסם את העברית, וכאשר לקחו אותי לבית-כלא, ועשו משפט, הם כתבו, שביגון הוא פושע, מפני שהוא פָּרַס את השפה עברית, וקיבל בעד זה פרס מִיִּשְׂרָאֵל. זה היה כתוב בפסק-הדין שלי. ובתקופה האחרונה, התקופה שאנחנו קוראים לה 'תקופת תחיית יהודי רוסיה', והיא מתחילה אחרי מלחמת ששת הימים, היו הרבה משפטים כמו זה, ועשרות מורים יהודים ואנשי פעילות תרבותית בעם שלנו נשלחו למאסר בבתי-כלא, ולגירוש, רק בגלל העובדה, שלימדו יהודים בשפה היהודית. זה כבוד, זה כבוד לשפה שלנו. ואני רוצה לומר

לכם, שאתם גם-כן יודעים את זה, אם כי אתם, כאן, לא כל כך מרגישים את זה, כי יש לכם כל כך הרבה, הכול.

מה היה במוסקבה הרבה שנים, כאשר באו אנשי קא-גה-בה (KGB) ומטרה לעשות חיפוש בבתי היהודים, והם לקחו כל חומר ללימוד עברית, כל חומר, ספרי לימוד, קאסטות, סרטים בשביל ילדים, מכשירים, כל חומר ללימוד יהדות. אפילו ספרים שלא היה שם משהו נגד השיטה הסובייטית, נגד האידיאולוגיה, אבל הם היו כתובים בעברית – הם לקחו בלי ספק, תמיד-תמיד. כך זה היה תמיד, כל זמן שהתחילו להרוס את היהדות ברוסיה. ואף-על-פי שהזמן עבר, ועכשיו הרבה, הרבה אסירי ציון שוחררו, והרבה ממנו באו לכאן, וכאן יושב חבר טוב מאוד שלנו, סאשה חולמיאנסקי, הוא, אני רוצה לומר את זה, הוא מורה שלי, ואני דווקא מתבייש עכשיו, לדבר אליכם באותו זמן שהוא שומע, כי הוא לימד אותי, ואני לא הייתי תלמיד כל כך טוב, שהרי אני מדבר בקושי. אבל עכשיו אנחנו כאן, והיום יבוא עוד מורה אחד, אליושה מאגאריק, ובעוד זמן-מה, יגיעו עוד אנשים, מורים יהודים, אייל אייבובסקי, ולאדימיר ברסקין, וסאשה אברמוביץ'... ומה זאת אומרת? שיש איזה שינוי במצב ברוסיה, אפשר לומר שיש משהו, אבל צריך לומר, שאין שינוי אמיתי, שינוי ממש במצב היהדות ברוסיה. כמו שהיה תמיד, בזמנו, כאשר הם אסרו אותנו, כך עכשיו, אין ליהודים ברוסיה שום זכות אמיתית לדעת שפה, ללמוד את השפה העברית, כמו שכל מיני דברים אחרים ביהדות. כמו שלא היה, ככה עכשיו: אין ליהודי רוסיה אפשרות לדעת עברית וללמוד עברית. ומפני שאני רוצה לומר, אני צריך לומר לכם, שעכשיו צריך להחזיק פעילות בעד שיהיה לרוסיה שינוי ממש, כמו שעכשיו אומרים מנהיגי רוסיה, אומרים מלים יפות, שהם עושים בברה"מ מצב חדש, מצב יותר חופשי, מצב יותר דמוקרטי, במדינה יותר פתוחה, שהם רוצים לחיות ביחס טוב ובידידות עם כל העמים ועם כל התרבויות, והם מוכנים לפרסם כל מיני תרבויות ברוסיה ובמדינות אחרות, כדי שיהיו, כמו שאומרים, חיים של שלום, חיים יותר טובים בעולם.

הם אומרים מלים יפות, אבל עוד לא התחילו לעשות דברים טובים יותר בשביל יהודי רוסיה. ואני חושב, שעכשיו הזמן לעשות דברים יותר ברצינות, מעשים רחבים. מה אני חושב, אפשר לומר? למשל, כל מוסד תרבות בישראל יכול, צריך, אני חושב, להתחיל בפעילות כדי שיהיה איזה יחס תרבותי בין ארץ-ישראל, מדינת היהודים, ובין עם ישראל שנמצא ברוסיה. זה דבר, שאנחנו צריכים לעשות. ועכשיו יש איזה אפשרות מדינית יותר בשביל זה משהיה קודם. עכשיו אין אסירי ציון. והרוסים רוצים לעשות רושם טוב יותר בעולם על המצב הציבורי במדינה. וקשה להם יותר לתאר כל פעילות לפרסם תרבות יהודית ולימוד שפה לאומית במדינה. הרוסים עצמם עושים פעילות רחבה בכל העולם, מפרסמים את השפה שלהם, השפה הרוסית, השפה האוקראינית, השפה הארמנית, מפני שגרים בכל העולם אנשים ששייכים לעמים, ללאומים שגרים ברוסיה. ככה אנחנו. כאן ארץ ישראל, ויש לנו כל זכות, כל רשות וכל אפשרות לפרסם את התרבות שלנו. ואני חושב, שאם האקדמיה של השפה תעשה פעילות רצינית, ותפנה אל האקדמיה ברוסיה, אל המיניסטריון לתרבות ברוסיה, עם הצעות, לעשות איזה יחס, קשר, עם מורים ברוסיה (ויש עכשיו מורים הרבה, עשרות מורים יש ברוסיה), שמלמדים עברית, אבל הם עושים את זה

בלי עזרה. אנחנו צריכים לתת להם עזרה כזאת. הם זקוקים לעזרה כזאת. בלי עזרה כזאת לא יהיה שיפור במצב התרבותי ובמצב יהדות רוסיה, וכך אי-אפשר להמשיך. זה העם שלנו ברוסיה, והוא בעלם, ואין לנו רשות לראות את זה ולא לעשות מה שאנחנו יכולים לעשות. אני חושב, שאתם מסכימים עם מה שאני אומר. תודה.

הא' בלאו: תודה רבה. מר אלכסנדר חולמיאנסקי, בבקשה.

הא' אלכסנדר חולמיאנסקי: מוריי ורבותיי, אני אקצר בדבריי. מבחינת-מה אני לא מסכים עם מה שנאמר, כי ברוסיה, באמת, מהרבה בחינות יותר טוב. אין שם בעית הסלנג, במערכת ההוראה שלנו, יש שם הרבה קנאות. יש מספיק אנשים, שמוכנים למסור את נפשם על התקדמות הלשון, ואם יש כזה דבר כ'קנאת סופרים', שזה תמיד לטובת העניין, אני עד לזה שהיא קיימת. אך יחד עם זאת אני צריך לומר, שכאן אני רואה הרבה אנשים אמיצים, כי לא פוחדים לדבר עברית. יש הרבה ספרים, אני רואה על המדפים, שכנראה שאין כל כך הרבה סכנה, שיחרימו אותם בחיפוש-בית פתאומי. מבחינה מסוימת כמוכן, כאן בכל זאת יותר קל.

מה שבאמת קרה ברוסיה במשך העשור, או, ליתר דיוק, חמש-עשרה השנה, אף-על-פי שאני הייתי שותף למה שקרה שם בתקופה מסוימת, אינני יכול להסביר את זה. באמת קם דור חדש, קם דור של אנשים דוברי לשון; אני מתאר לעצמי שאתם מבינים אותי, מה שאני אומר. השלטונות באמת מנסים לדכא את זה, אבל יש להם הגבלות מסוימות. באמת עכשיו תקופה יותר מתונה, אבל קרוב לוודאי, שבמרוצת הזמן שוב יחזור עידן הקרה, ואם ניתן לעזור צריך לעזור עכשיו, כי אין בידינו שובע שנים. יכול להיות, שזה עניין לכמה שנים בלבד.

לתאר בכמה מלים את ההתפתחות הראשונית בברה"מ בהחלט לא ניתן. לא מעריכים מה שטבעי. אנשים נושמים אוויר ולא מעריכים, שיש להם יכולת נשימה. מתרגלים לזה סתם. אותו הדבר כנראה כאן, ביחס לעברית.

שם הבן-אדם צריך לעשות מאמץ, וכנראה שזה מביא גם להופעת שכבה מעניינת מאוד, תופעה יחידה במינה, של אנשים דגולים, וקרוב לוודאי, שאין על-פני תבל מקום אחר, שיש בו התפתחות דומה. באמת צריך לומר, ואני כאדם דתי אומר את זה, כי העברית קמה לא כתנועה דתית, אלא יותר כניסיון לחפש את השורשים במובן כללי, זהות יהודית, וכמובן, זה סוג של זיקה לארץ הקדושה, ולמדינת ישראל גם כן.

צריך לומר שמה שנדרש ממורה לעברית בברה"מ (וגם תפקידי, דרך-אגב, היה הרחבת הלשון מעבר לתחומי מוסקבה, ובמשך זמן-מה לא ניתן היה לפרסם את זה, וגם עכשיו אני מבקש זהירות, כי זה הרבה יותר מסוכן מאשר במוסקבה, ובעצם בעבור זה אני נאסרתי וישבתי בכלא, מה שנדרש ממורה, זה הרבה מאוד. בן-אדם צריך להיות אישיות, הוא צריך לדעת לרכוש את הלשון, ולהעביר את הידיעות לאנשים אחרים. הוא צריך להיות איזה מין כוכב, כזה קטן. הוא צריך למשוך אנשים, וזה קשה, באמת קשה, כי אין אצלנו הרבה אנשים כאלה.

יחד עם זאת, אם יש הצלחה, היא ניכרת.

ברוך השם, יש לנו לשון יפה מאוד. ואלה שמתחילים להכיר אותה, ומתחילים להשוות אותה ללשונות אחרות, קרובות לכולם, ממש הופכים לאוהדים רציניים של הלשון. מתחילים בזה, ששואלים שאלות: איך ניתן, באמת, להפוך את הלשון העתיקה ללשון ימינו, עם כל הבעיות, המונחים, בעיות הדיבור, צבא, כל המנגנון הממשלתי, וכן הלאה. זה אחד מן המבחנים שלנו, ועלינו להכיר, איך ניתן לעשות את זה, במידה שאנחנו מסוגלים לעסוק בעניין הזה.

עוד דבר, שרציתי לומר: שמעתי על שיטות הלימוד כאן, על מונחים מסובכים, אני בקושי מבין את הלועזית הזאת; אצלנו הגישה אחרת לגמרי. כל השיעור צריך להיות חד, חד ממש. כי אנשים באים לראות זה את זה, זה מין מפגש אחד לשבוע, בעצם; אנשים מתוסכלים מכל ההתנגשות עם הסביבה, העוינת בדרך-כלל, וצריך לתת להם, איך-שהוא, ליהנות מזה. הבעיה היא להסביר להם את יסודות הלשון, את הדקדוק, כך שזה ייקלט טוב, כך שזה ייתן תענוג, ויחד עם זאת צריך ליצור אווירה לשונית, כך שכל הוויכוחים ייפכו בהדרגה לעברית, וזה בעצם הכוונה שלנו, ונקווה שיש אפשרות גם להתקדם בכיוון הזה הלאה. יחד עם זה יש לנו בעיה חמורה מאוד: הבעיה של חומר-לימוד. כי חומר-הלימוד שמגיע אלינו בדרך-כלל לא מכוון ללימוד בתפוצות, תפוצות העולם, ואפילו הגיל של האנשים שמתחילים ללמוד לשון שם, בברה"מ, שונה, ובעיותיהם שונות לחלוטין מן הבעיות של תלמיד לבגרות כאן. אם מישוהו, ברצינות, רוצה לתרום לזה, אני מוכן לדבר אתו על זה, כמה שניתן, ולגלות את הסיבוכים, את הבעיות שאנחנו נתקלים בהן כל הזמן, כי יעילות הוראת הלשון בברה"מ זה דבר מאוד רציני. אם בן-אדם יודע, שבמשך שנה וחצי הוא הופך למורה ממוצע, זה דבר אחד. אם הוא יודע, שזה ידרוש ממנו עשור, הוא בכלל לא יתחיל. זהו.

תודה רבה.

הא' בלאו: תודה. אנחנו חוזרים ארצה. מר פורת, בבקשה.

הא' אמציה פורת: לעולי ברית המועצות, שכולנו עומדים נדהמים לנוכח התעוררות זו שלהם ללמוד את הלשון העברית, להם עלינו לומר בגילוי לב: דעו לכם, אחים יקרים, שבניכם, ילדי העברים, ילידי הארץ הזאת, הגדלים על השפה העברית, ייתכן גם ייתכן שלא ידעו לכתוב עברית. ייתכן גם ייתכן, שכתבתם העברית לא תהיה כתובה. לפני יותר משנתיים כתב המשורר דויד אבידן, במוסף לספרות של ידיעות אחרונות, מאמר שכותרתו 'לא יודעים לכתוב עברית', ובו אמר לפי דרכו הבוטה, שקורין 'כאסח' בימינו, אמר בו, שאת הכתיבה בארץ כותבים קומץ של עורכים, שהם מתקנים ומסגננים ומשכתבים את הדברים המיועדים לפרסום, וכל שאר הכותבים אינם יודעים לכתוב עברית. תאמרו: לכאורה גזומה רבה יש כאן. תרשו לי אפוא להביא פסוק אחד ממאמר שכתב עורך אחד, מאותו קומץ עורכים, לפני שבע שנים, חמש שנים קודם שכתב אבידן את מאמרו, ואלה דבריו: "קשה לשער שפל גדול מזה שירדנו אליו בחינוך לכתובה ולתרבות הלשון.

כל מי שהוא היום מבן שלושים שנה ומטה, ואף-על-פי-כן הוא יודע לכתוב, לא בגלל החינוך הוא יודע, אלא על אפו ועל חמתו". תאמרו שוב: גוזמה רבה. ואף על פי כן, גבירותיי ורבותיי הרי לא סוד הוא, שרוב בוגרי בתי הספר התיכוניים כתיבתם העברית אינה כתיבה. רוב הסטודנטים באוניברסיטאות כתיבתם העברית אינה כתיבה. ובתורת עורך אני יכול לגלות לכם סוד לא כל כך כמוס, שגם לא מעט מרבתיים יכולים להיטיב לכתוב. ואין הדברים אמורים במעשה אמנות דווקא, אלא בהרצאת דברים הגיונית ובהירה. גם זאת אינם יודעים לעשות. ידוע לי, שבאוניברסיטה נכבדה אחת בוטלה הבחינה בהבעה עברית בכתב, שהיו חייבים בה תלמידי שנה א', ועל כל פנים תלמידי התואר הראשון; הבחינה הזאת בוטלה מפני שכמעט כל התלמידים לא עמדו בה. תנו דעתכם: לא רוב התלמידים, אלא כמעט כולם לא עמדו בה. ולא היה מי שידע מה עושים, ואיך עומדים בפרץ. לכן מצאו דרך קלה וביטלו את כל העניין. כשם שמצאו דרך קלה וביטלו את לימודי ההבעה בבתי-הספר היסודיים, וכשם שהלכה למעשה כמעט אין לימודי הבעה בבתי הספר התיכוניים, מפני שרוב המורים פוחדים מן המכשלה הזאת ואינם יודעים מה עושים בה. ולמזלם, הפרופסור טל, הם יכולים לומר, שאין זמן. נס נעשה להם, שהם יכולים לומר זאת. ובאותה אוניברסיטה שמדובר בה יש חוג נכבד ומשגשג ללשון העברית. תאמרו אין מלכות אחת נוגעת בחברתה. וכי מה לחוג ללשון העברית ולחינוך לכתיבה ולתרבות הלשון? הלא תפקידו של חוג כזה להעמיד חוקרי לשון. אילו אמנם כן הוא – נחא. אלא זו צרה, שהחוגים האלה מעמידים גם את מורי הלשון בבתי הספר. ואם בוגרי התיכון והסטודנטים אינם יודעים לכתוב, במי יש לתלות את הקלקלה הזאת?

גבירותיי ורבותיי, מפני מה נכשל החינוך הגבוה בהעמדת מורים לכתיבה עברית? אפשר שכמה סיבות לדבר. אבל לי עצמי אין ספק, שיש לתלות זאת בעיקר בזלזול הגדל והולך בעשרות השנים האחרונות בחשיבותן של מה שקרוי הלשונות הקדומות של העברית לכתיבה החדשה והרעננה דווקא בימינו. והזלזול הזה זוכה לברכתם ולתמיכתם ולעידודם של חוגים מסוימים בבלשנות העברית, וד"ל. ואינני יודע מי הוא אותו חכם מופלג במשרד החינוך שביטל בבתי הספר את השינון של פרקי תנ"ך ואת השינון בעל-פה בכלל. אבל לא אתפלא אם יתברר, שפעל בהשראת החוגים האלה.

גבירותיי ורבותיי, כשהדברים אמורים בכתיבה ובתרבות לשון, הדרישות לכך אין פירושן דרישה נורמטיבית פשוטה כמו חוק חיתוף הקמץ. מדובר בסטיליסטיקה עברית. מדובר בכלים ובדפוסים ובנוסחאות ובכללים שאולי אינם שווים לכל בלשן וחוקר לשון, ומכאן אולי העצבנות והזלזול המבוהל בהם. מדובר באנך העיקרי, באמת המידה, בסרגל הארכאולוגי של הלשון. מדובר בדרך שנכבשה בספרות העברית. וגם כשסרים ממנה ימין ושמאל עושים כן מדעת ומבחירה, ולא מאזלת יד ומבורות. וגם כשמוסיפים עליה ומחדשים בה עושים כן מתוך הכבוד הראוי והפרספקטיבה הנכונה.

גבירותיי ורבותיי, מצד אחד מדברים הרבה על הדלות הלשונית המשועתת בכתיבה של הנוער היום, ומצד אחר מבקשים להטיל עלינו מורא גדול, שלא נַעַז חלילה לכתוב בימינו במליצת לשון חכמים, למשל, שמא, חס ושלום, יכתוב הכותב בימינו מיני דברים משונים כמו המליצה "לא המדרש עיקר, אלא המעשה". מסתבר, שהחינוך לכתיבה כבר

שכת, שַׁמְלִיצָה הזאת מסתרת נוסחה, שאין יפה ממנה לכתיבה החדשה והרעננה של ימינו. שכתו שאפשר לומר פסוק פגון "לא על המורים בלבד האחריות מוטלת, אלא גם על מוריהם של המורים". יכול תלמיד היום לגמור את היסודי ואת התיכון ואת האוניברסיטה, ולא יעלה על דעתו לכתוב במשקל הנפלא הזה, היפה כל כך להדגשה אחרת, הכול לפי הצורך והעניין. והלוא כשיקרא פסוק שכזה בספר, לא יעלה על דעתו לחשוך, שמפציצים אותו בלשון חכמים, במליצת לשון חכמים, חלילה. רחמנא ליצלן. אפילו הרישא של הפסוק, "לא המדרש עיקר", בלי הסיפא "אלא המעשה", מעמיד שלב חשוב מאוד בכל כתיבה. תרשו לי לקרוא לפניכם שני פסוקים, מסיפור דווקא. וזה לשונם: "מה אתה רואה, מיכאל, כשאתה מסתכל בי ככה? הרי לא אותי אתה רואה, ובוודאי לא את הקירות הלבנים של חדר החולים אתה רואה, ולא את האחות בצניף הלבן כשגלגלה שראשה. מה אתה רואה, אפוא?" הדברים נאמרים אפוא במשקל השלילה: "לא אותי, לא את זה". אבל רוב הכותבים לא שמעו מעולם מפיו של מורה, שמשקל כגון "לא המדרש עיקר", "לא מפיו אנו חיים", "לא עליך המלאכה לגמור", שמשקל של הדגשה שכזאת יכול להיות לעזר רב כל כך בספרות העיונית ובספרות היפה. והם כותבים היום במבני יסוד בלבד: "אתה לא רואה אותי. אתה לא רואה את האחות". ולא, חלילה, שיש רע בזה. אבל כשכותבים רק כך, הדבר מהלך מונוטוניית משמימה. וזאת רק אחת ממאה בחינות של הרלות הזאת.

גם הוראת התחביר בבתי הספר ראוי שתִּשְׁנֶה אוריינטאציה. לא את הכושר לפרק משפט צריך לפתח, אלא את הכושר לצרף משפט עברי טוב ויפה. מה יוצא לו לתלמיד, אם הוא יודע לפרק פסוק מסובך לכל גורמיו וחלקיו, ואינו מסוגל לצרף כהלכה פסוק פשוט הרבה ממנו.

גבירותיי ורבותיי, אני איני מזלזל כלל בבעלי מסה ומספָּרִים בעלי כישרון טבעי, שכותבים בלשון לא נורמטיבית ומצליחים להעמיד שפה שלמה ואינטגרלית לעצמה, ביצירתם שלהם. כמובן. הלוא אני עשיתי 'מי שבירך' נלהב לספרה של נתיבה בן-יהודה; אבל כשהדברים אמורים בחינוך לְרַבִּים, בכל מוסדות הלימודים, אין דרך אלא דרך לשונות המופת של העברית והנורמה שלהן. לא כאן המקום להראות, למשל, אלו לקחים מצוינים לְכתיבה הרעננה בת זמננו אפשר להפיק, למשל, מן המאמר של משה אור, 'משפטי ייחוד מדומים בַּמשנָה'. אלא שבמערכת החינוך אין די דמיון לראות את חשיבותם של דברים שכאלה. וכאן המקום להזכיר – ואלמלי לא אמרתי את כל דבריי אלא בשביל הדבר הזה, דיי – כאן המקום להזכיר את הבלשן המופלא, שכל מה שכתב בענייני לשון, בלי יוצא מן הכלל, מחנך לכתיבה טובה, את אבא בנדויד; ממפעלו שלו בלבד אפשר לְקַטֵּט ולצרף ולעבד ספר לימוד רב חשיבות מאין כמוהו, למורי ההבעה בכתב. הפאראדוקס המְצַעֵר הוא, שהאקדמיה ללשון העברית, שבשליחותה נהיה בנדויד ליועץ הלשון של הרדיו והטלוויזיה ועשה שם מפעל לדוגמה, האקדמיה הזאת אינה יכולה לומר, שבנדויד מייצג את דרכה שלה, מפני שהאקדמיה שלנו אינה רק בית-דין גבוה לעברית, אלא גם פאראלאמנט מסוכסך.

מניסיוני בהכשרת עורכים התחזקתי בדעתי, שבימי המבוכה והרפיון האלה – הייתי אומר בפירוש: ימי הייאוש מהוראת הכתיבה העברית, מפני שלאמיתו של דבר נואשו

ממנה, ואין איש מעז לומר זאת – בימים האלה אין דרך אלא דרך הגורמה. רק אמת מידה ברורה ופוסקנית יש בכוחה לסלק את המבוכה והתהייה שתלמידינו שרויים בהן. ורק שיטה שלמה ועקבית יכולה לתת כלים טובים לביקורת, כלים שהשיטה יכולה לבקר בהם בשעת הצורך אפילו את עצמה, ולסור מדרכה שלה בשעת הצורך.

גבירותיי ורבותיי, לפני כשבע שנים אמר הפרופסור מ"צ קדרי דברים בריאיון בעיתון על ספרו עגנון רב-סגנון, ואלה אחדים מהם: "כשמגיעים לעריכה, אני כעורך רואה חובה לפעול בניגוד לעמדתי כבלשן". לכשתרצו אין עריכה אלא כתיבה. כאילו אמר: "אני ככותב רואה חובה לפעול בניגוד לעמדתי כבלשן". לדברים הנבונים האלה ראוי שיקשיבו אותם חוגים בבלשנות וד"ל. מתבקש לומר להם: רבותינו, אולי העמדתם בלשנות מפוארת, אבל חיבלתם בחינוך, וזרעתם מבוכה ואזלת-יד. את התוצאות אנחנו רואים היום. אם אינכם עוזרים – לפחות אל תפריעו!

גבירותיי ורבותיי, שבוע ימים לאחר שכתב אבידן לפני שנתיים את מאמרו 'לא יודעים לכתוב עברית', סיפר לנו בעיתון, לפי דרכו הצנועה, שמאמרו עשה רעש גדול, וגם ממשרד החינוך טלפנו אליו במין 'געוואלד': מה עושים בשביל לתקן את המצב?... ככל הידוע לי, לא סיפר לנו אבידן אם הייתה בפיו עצה למשרד החינוך.

הא' מנחם צבי קדרי: הריני מקצר ועולה, ולא באתי אלא להוסיף מעט על דברי פרופ' בן-חיים, ואם אפשר, לחדדם. לא נהיה מן המתמיהים אם נגלה דעתנו, שחובתנו היום לבדוק את האמת בדברי השבח וההערכה העצמית שהתרגלנו להרעיף על עצמנו במשך הדורות. עד כמה תואמים הדיבורים על רמת תרבותנו היום את המעשים הנועדים להעיד, והם בלבד יש בהם כדי להעיד, על אותה רמה? במעמד זה של השתתפות שר החינוך והתרבות של מדינת ישראל בשיבת האקדמיה ללשון העברית לא נזדקק לשאלות של התרבות בכל היקפה (כגון במה אנו עם סגולה ואור לגויים, מה פירושו של הכינוי 'עם הספר' שאנו נושאים בגאווה, במציאות של דורנו), אלא נסתפק בשאלה אחת בלבד, בתחום שהאקדמיה ללשון העברית נועדה לעמוד על משמרתו מעצם כינונה: מה נעשה במשך ארבעים שנות המדינה, כדי להעמיד את פעולותיה של האקדמיה היחידה בעולם ללשון העברית על יסודות איתנים, וכדי להבטיח לה אפשרויות פעולה לכיוון המטרות הנעלות שהוצבו בפניה בידי המחוקק? אפשר גם לבסס שאלה זו כך: מה נעשה כדי לטפח כראוי את הנכס התרבותי הגדול המשותף לכלל החברה בישראל (ובעולם), את הלשון העברית המחודשת?

אכן האקדמיה פועלת בתחומים ענפים והיא בעלת הישגים מרשימים בכל מעשיה. את הדינים-יחשובונות השנתיים על עבודתה המדעית והמנהלית כאחד אפשר לקרוא בזיכרונות האקדמיה המתפרסמים והעתידיים להתפרסם בבוא הזמן (עם שחרור המשאבים לכך). כאן ועכשיו עלינו להעלות את התמונה שבעומקם של הדברים, את האמת שהמתבונן מן הצד לא יוכל לראות. פעילותה של האקדמיה ללשון העברית מתנהלת מאז ומתמיד בצנעה, בדבקות למטרותיה, בנאמנות וביסודיות למופת, ברמת הדיוק המדעי שקשה להעלות השגות עליה. אלא שכל העבודה המבורכת הזאת נעשית בתנאי צמצום ודחק, בחינת "לחם

צר ומים לחץ", שלא כראוי למוסד אקדמי ממלכתי (על-פי כל מושגי הממלכתיות שבעולם). מחובתנו להזכיר בהזדמנות זו עובדות מספר: השטח הפיסי של העובדים המדעיים והמנהליים אינו מספיק, ולא היה מספיק במוסד אחר מכל סוג שהוא, אפילו לרבע ממניינם; ארונות הכרסות של המילון ההיסטורי מאכלסים את המסדרונות, עד שכמעט שאין מקום בהם למעבר כלל; תנאי עבודתם ושכרם של עובדי האקדמיה ללשון העברית אינם מתקרבים לרמת תנאיהם ושכרם של העובדים במכוני המחקר הממלכתיים הכפופים למשרדי ממשלה אחרים; פעילותם של חברי האקדמיה (במליאה ובוועדותיה השונות) נעשית בהתנדבות וללא גמול. ויש מקום להוסיף פרטים דומים על אלה הרבה, אלא שדי יהיה להזכיר את הפרט הכולל את הכול: תקציבה של האקדמיה ללשון העברית של מדינת ישראל אינו עולה על תקציבו של מוסד חינוך בגודל בינוני, או של משרד עורך-דין פרטי שאינו מראשי המדברים בענף שלו.

כלום הוקמה האקדמיה ללשון העברית רק לשם מתן הצדקה להכרזה על הקמתה, בלא שניתנה הדעת מלכתחילה על הבטחת התנאים הבסיסיים לתפקודה? האם לא חדר להכרתם של הממונים על קביעת מדיניות התרבות הכוללת של החברה בישראל (ועל אף שהוסבר לנציגיהם בידי חברי מנהלת האקדמיה לא פעם אחת בלבד), שפעילותה של אקדמיה ללשון מחייבת חשיבה ותכנון (וממילא תפישה מוקדמת) ברמה גבוהה לאין ערוך ממה שהסכננו לה עד היום? אי אפשר להמשיך כאן במוחין דקטנות, עלינו לפתוח פרק בסימן של מוחין דגדלות! אי אפשר שלא לשאול שאלה של התרסה: ולא תהא כוהנת כפונדקית? לא זו בלבד שאין אנו רשאים לחשוב על הייעוד של 'אור לגויים' בתחום המחקר, ההכוונה והמדיניות של הלשון העברית, כפי שהיינו מבקשים להיות, תוך כדי מילוי הציפיות שהמחוקק הטיל על האקדמיה, וכפי שהחברה הכללית מצפה ממנה, אלא רחוקים אנו אף מלהיות תלמידיהם ההגונים של המתוקנים שבעמים בהפעלתה של אקדמיה ללשון הלאומית שלהם. היכן מצינו שאין כוללים באורח סדיר מדי שנה בשנה סעיף נכבד בתקציבי האקדמיה ללשון לפרסום מחקרים מקוריים, שהם בגדר עבודות יסוד הנועדות לשמש תשתית לדורות? זה שנים מחכים מחקרים כאלה, במספר נכבד, לפרסומם, ואין להם גואל! כיצד תוכל האקדמיה למלא את המוטל עליה? על כך אפשר להמליץ את דברי העם במצרים: "תבן אין נתן לעבדיך, ולבנים אומרים לנו עשו!"

להדגמת מצבה הבלתי סביר של האקדמיה בתחום העבודה המדעית שהיא מנועה קעת לפתוח בה אני מבקש להעלות כאן פרט אחד בלבד:

אחד התפקידים הדחופים של האקדמיה ללשון העברית הוא התערבותה הגוברת והולכת בהכוונת התפתחותה של הלשון לפי העקרונות שכבר נתקבלו בישיבותיה. כדי שהיא תוכל להיענות לתביעה מוצדקת זו ממנה, מן הדין הוא להניח את היסודות לעריכת סקר מקיף, מדעי, על הלשון העברית, הכתובה והמדוברת כאחד, בימינו אלו. בלא סקר זה לא תוכל האקדמיה לפסוק בעניינים העולים מהלשון החיה, שהרי איש אינו יכול לומר היום, מה העם נוהג, מהו התקן (אם יש תקן או תקנים שונים) בלשון העברית הכתובה, ברמותיה השונות. כבר נתלבנו במוסדותיה הפנימיים של האקדמיה העקרונות והשיטות לייסודו ולפיתוחו של סקר זה, אלא שלא הוחל בצעדי ביצוע כלל בלא הבטחת המשאבים

לכך (במשאבי אנוש ובמשאבי ממון כאחד מדובר, כמובן). מפעל זה של סקר הלשון העברית של ימינו חייב להיעשות כמפעל לאומי לקידום התרבות הכללית של החברה בישראל, ואין לדחותו ולהעבירו לדורות שיבואו אחרינו. מה שלא נעשה בתחום זה כבר עכשיו ספק אם ייעשה גם לעתיד, כיוון שנדחה נדחה. וגדול החשש שאם אכן כך יהיה, נישאר גם בתחום זה דלים וריקים.

חגיגות המאה לייסוד ועד הלשון העברית וחגיגות הארבעים למדינה הזדמנויות נאותות הן לעורר את ראשי האומה ואת קובעי מדיניות התרבות שלה לפעול ללא דיחוי להבטחת הרמת קרנה של הלשון העברית ושל מחקרה, ויחד עם כך להבטחת עילויה של התרבות הישראלית והיהודית כולה, וכבר אמרו חכמינו: אין מזרזין אלא למזרזין.

הא' שלמה מורג: בשנים אלה, שהן תקופת פריחה לספרות העברית אשר כמותן לא ידעה זה שנים רבות, הולכת העברית של יום-יום ומצטמקת, ופניה כפני אדם בשנת בצורת. במקום להרבות דברים אביא לצורך ההמחשה שלושה עניינים, שכולם נוגעים במעמדה הציבורי של העברית. אבל לפני כן ארשה לעצמי להעיר הערה להשוואה שערך נשיא האקדמיה, בדבריו היום, בין התפתחותה של העברית החדשה לבין זו של הערבית החדשה. פרופ' בלאו לא ציין הבדל חשוב בין שתי הלשונות: בערבית בת-זמננו יש רמת לשון הנחשבת, בקוויה הכללים, לנאותה ומחייבת בדיבורו של משכיל בעת שהוא פונה לציבור ובעת שהוא כותב – והייתה לי הזדמנות נוספת לעמוד על כך בעת שהאזנתי לפני חודשים אחדים לשידור ועידת-הפסגה ברבת-עמון. בעברית בת-זמננו אין רמה כזאת קיימת – מכל מקום, לא בפי רבים. לא שמעתי נימה של דאגה בדבריו של נשיא האקדמיה למתהווה בעברית. אני, ורבים עמי, חרדים, ולא מבחינה לשונית בלבד, אלא מבחינת תרבותנו ההולכת ונוצרת.

ועתה לשלושת העניינים, שאני מבקש להביאם לפניכם, ואשר אני חושב שהם מחייבים התערבות מצד האקדמיה.

העניין הראשון: בשנת תשל"ט פרסם חנוך ברטוב מאמר קריאה נרגש (מעריב, 24.11.78), ובו הוא תובע את עלבונן של האות העברית והמלה העברית הנשחקות והגרמסות בשלטים ובחלונות הראווה שבכיכר המדינה בתל-אביב. בקריאתו הוא פונה אל "אישי האקדמיקים של הלשון העברית", אל "בית-ועד זה של חכמי לשון, סופרים, חוקרים, מתרגמים, מתקני תקנות ומחדשי חידושים... (אשר) קנה מעמד חוקי והיה לפוסק אחרון בענייני לשון" – והוא תובע התערבות לשם תיקונו של המצב, שהרי שפעת השלטים כגון 'פאם פאטאל', 'מאהארג'ה פאשיונס' 'סוסייטי שופ' מצביעים על שחיקה תרבותית: תל-אביב הולכת ונעשית עיר לבנטינית. מאמרו של ברטוב נידון בישיבת המליאה הקל"ח של האקדמיה ב"ג בכסלו תשל"ט (13.12.78); ראה זיכרונות האקדמיה כ"ה–כ"ו–כ"ז, עמ' 96–95. נשיא האקדמיה דאז אמר בדיון זה ש"ברטוב קונן על העברית, על הזלזול בה, ופנה אל האקדמיה שתיתן דעתה על המצב. אמנם הוא יודע, שזה תפקידה של הממשלה, של משרד החינוך, אבל אלה עוסקים בדברים אחרים" (שם, עמ' 95). ועוד הוסיף נשיא האקדמיה דאז, שהוא כתב מכתב אישי אל חנוך ברטוב ובו הביע את שמחתו על כך, שהוא,

ברטוב, נלחם את מלחמתה של העברית, ואף הסביר לו את מגבלותיה של האקדמיה, ומסר לו שהעניין יידון במוסדות האקדמיה. דברים אלה לא נתקבלו על דעתו של חבר האקדמיה הא' דותן, שתבע בתוקף שהאקדמיה תתערב בעניין זה, ושעליה לקבל על עצמה את המלחמה על שמירת דמותה של הלשון (שם, עמ' 96).

ואכן אני שואל אתכם, חברי האקדמיה, האם ייתכן שבעניין בעל חשיבות מדרגה כזאת לא תפעל האקדמיה – האם יש להשאיר זאת לממשלה, למשרד החינוך? העניין השני: אני מאזין לעתים קרובות לתכנית הרדיו 'שירים ושיעורים'. זאת היא תכנית, המשודרת חמש פעמים בשבוע, שבה עונים מורים על שאלותיהם של תלמידים במקצועות לימוד שונים. אין לי ספק בערכן של תכניות אלה מבחינת הידע שהן מקנות לתלמידים ומבחינת סיוען להכנת שיעורי הבית. אבל מבחינת דרכי ההבעה וההתבטאות של המורים, רמתן של תכניות לא-מעטות היא גמוכה. מורים אחדים הם ממש חסרי ידיעה בעברית – מבטאם זר ותחבירם לקוי ובדיבורם נשמעות שגיאות דקדוקיות גסות. אף חלק מן המורים, שלפי מבטאם העברית שלהם ילידית, רמת ההבעה שלהם גמוכה, לשונם דלה וחסרת חן.

כתבתי בעניין זה אל 'קול ישראל' ב-31 בדצמבר 1987. ב-22 בינואר 1988 השיבה לי העובדת, המפיקה את התכנית 'שירים ושיעורים', שהמורים המשתתפים בתכנית נבחרים "בזכות הכישורים הדידקטיים ועל-פי התאמתם להופיע לפני המיקרופון". אכן, מוסיפה העובדת במכתבה, "המרכיב הלשוני חשוב אמנם" אבל הוא רק אחד המרכיבים. אם ננקוט לשון המעטה – גישה זאת מצד רשות השידור נראית תמוהה. חזרתי וכתבתי לרשות השידור ב-9 בפברואר 1988 (מכל ההתכתבויות נשלחו העתקים אל נשיא האקדמיה) ושאלתי, האם ייתכן שבין מאות המורים התיכוניים לכל מקצוע, לא ימצאו מורים שהם בעלי כישורי הוראה ומתאימים הם להופעה לפני המיקרופון, ואשר העברית שלהם אינה שגויה ומשובשת. ועוד אמרתי במכתבי זה, שבכך נעשה 'קול ישראל' שופר, להשמעתה של עברית לקויה באוזני רבבות תלמידים. על מכתבי זה לא קיבלתי תשובה עד כה, ואוזוניו השומעות שבוע שבוע את 'קול ישראל' כשהוא ממשיך לשרד לתלמידי בתי-הספר תכניות שחלקים רבים מהן הן ממש עלבון לעברית. ואין צריך לומר שתכניות אלה מעצבות במידה לא מעטה את מושגיו של התלמיד לגבי השאלה מהי עברית טובה וקבילה. האם בעניין זה לא נתבעת התערבות מטעמו של המוסד העליון ללשון העברית? (ואגב, אני מעדיף להשתמש בשם זה; לדעתי נעשתה האקדמיה יותר מדי אקדמית, והזניחה את הבחינות הציבוריות של הפעולות, שעליה לעשותן).

העניין השלישי, ובו כבר נגע נשיא האקדמיה בדבריו היום: השיעורים במכון וייצמן למדע ניתנים רובם, אם לא כולם, באנגלית. במדינה נידחת אנו חיים, ואין לה לשון משלה, הולמת ויאה להוראת המדעים. ואל יאמר אדם, שמספרם הגדול של התלמידים הבאים מחו"ל למכון וייצמן הוא המחייב הוראה באנגלית. דרכן של אוניברסיטאות במדינות מתוקנות היא, שהתלמיד הבא ללמוד במוסדות ההוראה הגבוהים שבהן לומד את לשון המדינה. מצב מוזר נוצר במכון וייצמן: המורה מרצה באנגלית, ובהפסקה הוא משוחח עם תלמידיו בעברית. הפלא ופלא, בדומה לדרכן של אוניברסיטאות שוייץ, בקנטונייה

הדוברים גרמנית, שבהן המורה מרצה בגרמנית ומשוחח עם תלמידיו לאחר ההרצאה בלהג המקומי. מצב דומה, אבל האם לכך אנו שואפים?

הא' בלאו: אתה טועה, במכון וייצמן מדברים גם בהפסקות שבין השיעורים באנגלית.

הא' מורג: שמח אני, שנחה דעתו של נשיא האקדמיה מכך, שגם בהפסקות בין השיעורים מדברים אנגלית.

הא' בלאו: אין דעתי נחה מכך, אבל זאת עובדה.

הא' מורג: התערבות האקדמיה דרושה. היא הכרחית, והאקדמיה אף חייבת לעשות זאת מכוח החוק, 'חוק המוסד העליון ללשון העברית תשי"ג - 1953', הקובע, שעל האקדמיה "לכוון את דרכי התפתחותה של הלשון העברית". ההתערבות, כמובן, יכולה להיעשות בדרכים שונות, שיש להקדיש לתכנון זמן רב ומחשבה רבה. באשר לשילוט הלועז והלבנטיני אפשר לפתוח בפעולה שיטתית ומתמדת של הסברה, של פנייה לרשויות המקומיות, לבעלי העסקים, פנייה חוזרת ונשנית, ניסיונות לשכנוע בדרכי נועם. ואפשר גם לנסות ולפעול באמצעות החוק. אין אני רוצה לעסוק כאן בפרטי הצעות 'חוק הלשון העברית'. הוגשו לכנסת הצעות חוק אחדות - על-ידי חברי הכנסת האדונים משה שמיר וזלמן שובל ('חוק הלשון העברית התשמ"א - 1980') ועל-ידי חברת הכנסת הגב' אורה נמיר ('חוק הלשון העברית התשמ"ב - 1981'). לדעתי היו הצעות החוק כוללניות יותר מדי, והדיון בהן בוועדת החינוך והתרבות של הכנסת נסתבך, והן לא הוחזרו למליאה לשם הצבעה. אבל אפשר להציע חוק מצומצם יותר לפי שעה, רק לעניין השילוט הלועזי - 'חוק השילוט בלשון העברית'. סעיף 9 שבהצעת החוק של ח"כ נמיר עוסק בשאלה זאת, והוא אומר: "שליטים של מוסדות המדינה והציבור וכן של עוסקים למיניהם, בתי עסק ומוסדות וכן שליטים הכוללים פרסום למוצר, שירות או בתי עסק, יכילו נוסח עברי מלא של כל הכתוב בהם בלשון אחרת, ונוסחם העברי ישתרע על פני מחצית השלט לפחות בחלקו העליון של השלט". למה לא הגישה האקדמיה, לאחר תביעתו הנמרצת של ברטוב, לאחר הדיון הקצר שנערך בה במליאה, ובעיקר - לאור המתהווה במדינה בחוצות הערים והמושבות, הצעת-חוק ברוח זאת? אני, מצדי, הייתי קורא לחוק 'חוק השילוט בלשון העברית או הערבית' - וכוונתי מובנת. בתי עסק שיבחרו להשתמש בערבית בחלקו העליון של השלט, יוכלו לעשות זאת.

אנו דנים היום במעמדה של העברית. השאלה הוזנחה. הוקמה ועדה לעברית בת זמנך שפעלה בשנים תשל"ח-תשל"ט והגישה המלצותיה למליאת האקדמיה. מעטות מן המלצות מומשו. התשובה הייתה תמיד - אין תקציב. אכן, האקדמיה זקוקה לתוספת לתקציבה, אבל ראשית יש לקבוע מה הן המשימות העיקריות שעל האקדמיה לשאת בהן, ולפיהן לתכנן את התקציב, לקבוע את היחס בין סעיפיו. אי-אפשר לפעול ללא גישה המחייבת תכנון מוקדם ושיטתי; משום כך, אינני יכול לקבל את דברי פרופ' בן-חיים

בישיבתנו היום. הוא אמר: "חברתנו בנקל משלמת מס-שפתיים, אך את המס הנחוץ לשפה איננה מעלה". האם אפשר להצדיק את העובדה שהאקדמיה הזניחה את הבחינות הציבוריות של פעולותיה רק בחוסר תקציב? יהא גודלו של התקציב אשר יהא, יש ליחד בו את המקום ההולם לפעולות במישור ההווייה היומיומית של לשוננו ועם זאת לחזור ולתבוע את הגדלת הקצבתה של הממשלה.

הא' בלאו: תודה. כפי ששמעתם בדברי הא' אורנג, ברצונה של האקדמיה לקיים בקרוב שתי ישיבות, ואחת מהן תיוחד ל'גענעראל דעבאטע' (דיון כללי), כפי שעשינו זאת היום. לא תאמינו, אבל לאט-לאט הישיבה הזאת מתקרבת לסיימה, והא' בראש יסכם את הישיבה הזאת.

הא' משה בראש: רואה אני את עצמי כאותו חזן, שהובטח לו להתפלל תפילת 'נעילה' בבית-הכנסת, אבל התארכה ה'מנחה', ונתנו למישהו אחר להתפלל תפילת 'נעילה', ולו אמרו להסתפק בתפילת 'ערבית', כשכולם מקפלים את הטליתות. והנה, הוא התרעם. בא אל הגבאי, ואמר לו: הכיזד, אני קיבלתי רק 'ערבית'? אמר לו: בשנה הבאה, אם-ירצה-השם, תקבל פסוקי דזמרה. אמר: אבל אין אני יודע לזמור!

ברור הוא הדבר, שעכשיו מקפלים טליתות, וחלק מן הדברים שנתכוונתי לומר, אפילו כדי לצאת ידי חובת סיכום, אינני יכול לאמרם. אזכיר עוד סיפור קצר. שאלו פעם רב ירושלמי, מהו סיכומה של הפרשה? ענה אמר: קרא את המפטיר. כך נוהגים. קוראים את שלושת הפסוקים האחרונים. וכיוון שהמעשה היה בפרשת 'נשוא', שם נזכר עניין 'מדבר'. הקדוש-ברוך-הוא מדבר אל עצמו. תרצה - תשמע. לא תרצה - לא תשמע... מה שיצא היום, שחלק מן הדברים שנאמרו גם לכתחילה וגם בדיעבד, נשארו כאן בינינו, שהרי השר, שצריך היה לשמוע, איננו נמצא כאן, וחזקה עליו, שהוא יקרא את הפרוטוקול... כפי שקוראים פרוטוקול... אבל בכל זאת, אני רוצה לומר, כיוון שהדיון נתמקד בשתי סוגיות, או בשתי זרועות של סוגיה אחת - יחסה של החברה, בארץ הזאת, ובתפוצות - אנחנו איננו יכולים לדבר באותה צממה, שחברינו יוצאי ברית המועצות דיברו בה. גם לא בתוספת ניחוח הציר כדבריו היפים של יושב-ראש ועדת החינוך, במה שנוגע לשתי הבחינות, של יחסה של החברה אל הלשון. בחינה אחת היא היחס אל האקדמיה, היחס אל הלשון, כפי שהוא בא לביטוי באמצעי התקשורת, כפי שהוא בא לידי ביטוי בהוראת הלשון, כפי שהוא בא לידי ביטוי בתכניות הלימודים וכו', וכל מה שנאמר. והבחינה השנייה, הזרוע השנייה, היא עניין החומר, כלומר התקציבים הדרושים לנו.

אנחנו נחזור ונתבע מן הרשויות, ואין אנחנו משחררים, לא את משרד-החינוך, ולא את ראש-הממשלה ולא את שר-האוצר, במה שנוגע לחומר. וכל מי שקיבלנו ממנו תשובה שלילית - שבנו מיד ופנינו אליו פעם נוספת. וכך נעשה עוד פעם ועוד פעם, עד שהעניין של הלשון ועניין האקדמיה ללשון יחלחל בעל כורחם - ואם תרצו: בעל כורחנו - אל הממשלה. וכבר נאמרו הדברים כהצעה של הפרופסור בן-חיים. ויש לי סיבות טובות להיות יותר אופטימי בעניין הלשון ובעניין 'חוק הלשון העברית'. אבל אנחנו צריכים לפקח את

עינינו אל העובדות האמיתיות: הכנסת, כפי שהיא נראית השתא, בהשוואה לפְּנִסוֹת הקודמות, מידת העניין שיש לה בעניין הלשון העברית הוא שולי. לבד מיושב-ראש הוועדה לחינוך של הכנסת לא מצאנו אלא כיסאות ריקים בחדרו של יו"ר הוועדה. כלומר צריך להכיר, שבעיית הלשון היא, כשאר בעיות התרבות, בעייתה של החברה, והיחס אל הלשון העברית נגזר מן היחס לענייני התרבות ולמדעי הרוח. אני חושב, ש'תחושת המושבה' (כדי לתרגם את 'הקולוניאליזם' שנזכר בדבריו של הא' אמיר) אינה ממצה את הכול. היום, אחד מסימניה של החברה שלנו, אם אני קורא אותה נכון, מלבד ההתבטלות בפני תרבות המערב, הוא גם הפיכת החסרונות ליתרונות. כללו של דבר, היחס של החברה לתרבות הוא באמת יחס קשה. והצלחתה של הלשון העברית היא, שהפכה להיות לשון דיבור. יש לשאול, האם הדור הזה היו בו הכוחות להחיות אותה, לו הדבר הזה צריך היה להתרחש במאה העשרים? צריך לומר את האמת, שחלק מן החברה רואה בנושא הלשון נושא לא מעניין. כנגד מה אני אומר את הדברים הללו? כנגד התביעה מעצמנו, שְׁנָקוּם ונתעשת; ופה נדרשת מאתנו התמדה הרבה יותר גדולה, כדי שיתקבלו החוקים הקשורים בלשון העברית, חוקים שיעסקו במקומה של הלשון באמצעי התקשורת, בנושא השילוט, ובמה שנוגע להקניית מבטא. המאבק כאן צריך להיות מאבק עיקש ומתמיד. אני אומר את הדבר הזה, כדי שלא נהיה רק נאה דורשים.

ודין הוא, שבשנת המאה, חברי האקדמיה כולם (ותמהני עליך, אהרן אמיר, שמיעטת בחלקם של הסופרים באקדמיה; אנחנו איננו ממעטים, חלילה, בחלקם). יתגייסו למאמץ האדיר הזה, ליצירת שדולה, כדי שעניין החקיקה לא יהיה מס־שפתיים בעלמא. כיוון שכבר עברנו את השעה שמונה, חלק מן הדברים אומר בפעם אחרת. ברשותו של הנשיא אני נועל בזה את הישיבה, ואני מודה לכל המשתתפים ולכל האורחים הנכבדים, שבאו וכיבדו את האקדמיה בישיבתם ובהקשבתם הרבה. תודה רבה.